

הרב זלמן מנחם קורן

האולם ופתחיו

- א. מידות האולם
1. מידות האולם בבית ראשון ובבניין יחזקאל
 2. העמימות ביחס לאורך האולם מצפון לדרום בבית שני
 3. שיטה א' – אורך האולם עשרים אמה בלבד
 4. שיטה ב' – האולם גדול מעשרים אמה
- ג. הקורות - "חמש מלתראות של מילת"
1. תפקיד הקורות
 2. קורות הפתח, ואיסור "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך".
 3. ביאור הלשון "מלתראות של מילת"
 - ד. כלונסאות של ארז
 - ה. הכניסה לפשפשים שבצידי פתח ההיכל

ב. פתחו של אולם

1. ממדי הפתח בבית שני
 2. ממדי פתח האולם בבית ראשון
 3. ממדי פתח ההיכל
- ושאר פתחי המקדש בבית ראשון

א. מידות האולם

1. מידות האולם בבית ראשון ובבניין יחזקאל

במקדש שבנה שלמה,¹ בבית שני² ובבניין יחזקאל,³ נזכר חלל ממזרח להיכל, הנקרא בשם "אולם", והוא למעשה בית שער להיכל.⁴ במשכן שעשה בצלאל לא היה אולם.⁵

1 מ"א ו', ג.

2 מידות פ"ג משניות ו-ז ועוד.

3 יחזקאל מ', מח.

עם זאת, מן הראוי להזכיר את דבריו של הרב יונה מרצבך זצ"ל⁶ שציין שגם במשכן היה קיים שטח תוֹך בין העזרה לבין ההיכל. שטח זה היה השטח שבין עמודי מסך פתח האהל⁷ (העמודים עצמם עמדו מחוץ לחלל שבין כותלי המשכן).⁸ ולפי דעתו, זה אכן המקור לקיומו של אולם⁹, ואפשר שמשום כך הציב שלמה בחלל האולם את שני העמודים יכין ובוועז.¹⁰

4 כתב הרד"ק (מל"א ו', ג): "נקרא בלשון המקרא אולם מה שנקרא בלשון הגמרא בית שער". וכן כתב הריטב"א בעירוּבין ב ע"ב: "האולם עצמו נקרא פתח ההיכל דלפנים מפני שהוא בית שער של".

5 כך עולה מן המקראות, וכך כתב רש"י בעירוּבין ב ע"א ד"ה והא.

6 במאמרו: "בית המקדש והמשכן" בתוך: **עטרת צבי**, ספר היובל לרה"ג יוסף ברויאר זצ"ל, ניו יורק תשכ"ג, נדפס גם בספר **כנפי יונה**, ירושלים - בני ברק תשמ"ט, עמ' שסד.

7 שמות כ"ו פסוקים לו-לז.

8 כך כתבו **תוספות** בזבחים ס ע"ב ד"ה ואומר קלעים. וכך נקטו בכל הדגמים והתרשימים. ובברייתא דמלאכת המשכן פ"א, קבע רבי יוסי כי אורך המשכן הוא ל"א אמה, ועיין אודות זה **במלבי"ם** שמות כ"ו ל"ז שכתב כי שיעור זה הוא תולדה של ההנחה שהעמודים עמדו בחוץ. ולדעתו יש מחלוקת תנאים באיזה צד של העמודים הייתה הפרוכת תלויה. אולם בברייתא דמלאכת המשכן עם פירוש טעם ודעת (בני ברק תשכ"א), טענו שבנקודה זו עצמה יש מחלוקת תנאים, ואכמ"ל.

9 יש להוסיף על דבריו, כי בברייתא דמלאכת המשכן פ"ה נאמר אודות פתח החצר: "אבל אין אתה יודע כמה מן הקלעים עד פתחו של חצר. כשנא': 'את קלעי החצר' וגו' (במדבר ד', כו) מה מן המשכן ולמזבח עשר אמות, כך מן הקלעים ועד פתחו של חצר עשר אמות". משמעות הדבר היא כי מסך פתח החצר לא היה בתוך חלל הפתח, בקו שבין שתי הכתפות שהיו לו לפתח מצפון ומדרום, אלא ממזרח לקו הפתח במרחק של עשר אמות.

לדעת **המלבי"ם** (שמות כ"ז, טז) הדברים אמורים רק לשיטת רבי יהודה, אך לשיטת רבי יוסי היה המסך בין כתפות השער במזרח, וזאת בעיקר משום שהדרשה המובאת שם אינה אפשרית לשיטת רבי יוסי שדורש את המקרא באופן שונה, עיין שם. אולם מלשון הברייתא: "אבל אין אתה יודע כמה מן הקלעים עד פתחו של חצר" מוכח, שהתנא הניח כהנחה מובנת מאליה שהמסך לא היה בין כתפות שער החצר, אלא מרוחק ממנו, והדרשה שנאמרה שם נצרכה רק עבור שיעור ההרחקה. אם אכן הנחה זו שהמסך מרוחק מן הפתח עצמו היא מובנת מאליה, יש מקום לומר כי לדעת אותה ברייתא גם מסך פתח המשכן לא היה צמוד למשכן, והכניסה למשכן הייתה מצדי המסך, ואם אכן כך היה הדבר מובן שבמשכן עצמו היה גם חלל ממשי כעין אולם, בין הפרוכת לבין הפתח עצמו. (בדגמים ובציורים של המשכן שנעשו

בגמרא¹¹ הסתפקו אם חלל האולם מקודש בקדושת ההיכל (ולכן מותר למשל לערוך שם את לחם הפנים, כדברי רש"י בזבחים יד ע"א), וכמו כן הסתפקו אם חלל פתח האולם נידון כאולם. ויש מן הראשונים שפסקו כי להלכה קדושת האולם זהה לקדושת ההיכל.¹²

מידות האולם בבית ראשון ידועות לנו מן הכתוב:

וְהָאֵלֶּם עַל פְּנֵי הַיֵּכָל הַפְּתִיחַ עֲשָׂרִים אַמָּה אָרְכוֹ עַל פְּנֵי רֹחַב הַפְּתִיחַ עֲשָׂרַת אַמָּה רְחִיבוֹ עַל פְּנֵי הַפְּתִיחַ
(מל"א ו', ג.)

מן הכתוב אנו למדים על קיומו של כותל מערבי (מצפון לדרום) באורך עשרים אמה, וכותל דרומי וכותל צפוני (ממזרח למערב) באורך עשר אמות. אלא שהכתוב לא פירש לנו אם נוסף לכתלים אלו היה לאולם גם כותל מזרחי, שהיה בו פתח.

גם מידות האולם בבניין יחזקאל ידועות לנו:

וַיְבָאֵנִי אֶל אֵלֶם הַפְּתִיחַ וַיְמַד אֵל אֵלֶם חֲמֵשׁ אַמּוֹת מִפֶּה וְחֲמֵשׁ אַמּוֹת מִפֶּה וְרֹחַב הַשַּׁעַר שְׁלֹשׁ אַמּוֹת מִפּוֹ וְשְׁלֹשׁ אַמּוֹת מִפּוֹ. אַרְבֵּי הָאֵלֶם עֲשָׂרִים אַמָּה וְרֹחַב עֲשֶׂתִּי עֲשָׂרָה אַמָּה וּבִמְעָלוֹת אֲשָׁר יַעֲלוּ אֵלָיו וְעַמֻּדִים אֵל הָאֵילִים אֶחָד מִפֶּה וְאֶחָד מִפֶּה
(יחזקאל מ', מח-מט).

וביאררו הפרשנים, שמידות חלל האולם הן עשרים אמה מצפון לדרום על אחת עשרה אמה ממזרח למערב. אך ממזרח לחלל האולם לא היה כותל שלם, אלא פתח עם שתי מזוזות. מידת כל מזוזה ממזרח למערב הייתה חמש אמות (כמידת רוחב הכותל המזרחי של האולם בבית שני, וכדלהלן). המזוזות עצמן אוכלות מן הפתח שלוש

בדורות קודמים, הניחו כדבר פשוט שמסך שער החצר היה בין כתפות הפתח, והתעלמו לגמרי מדברי הברייתא, ורק בעת האחרונה ניתן לראות שחזורים שבהם זו אכן צורת פתח החצר נעשתה בדומה לברייתא. מובן שגם ההנחה המחודשת המובאת כאן בנוגע לפתח המשכן עצמו, לא נידונה עד עתה, ויש צורך להאריך בזה, אך אין כאן מקומו).

10 יש לציין כי גם בבניין יחזקאל ניצבים באולם שני עמודים, וכפי שהם נקראים בפסוק שם "אילים", וכמאמר הפסוק שם (מ', מט) "ועמודים אל האילים". ושם כתב רש"י במפורש: "תחת יכין ובוועז שהיו במקדש ראשון".

11 עירובין ב ע"ב; יומא מד ע"ב; זבחים יד ע"א; שם נח ע"ב.

12 מאירי יומא שם, ועוד.

אמות כל אחת מכיוון צפון לכיוון דרום, כך שבסופו של דבר רוחב הפתח מצפון לדרום אינו אלא ארבע עשרה אמות.¹³

2. העמימות ביחס לאורך האולם מצפון לדרום בבית שני

במשנת מידות שנינו:

וההיכל מאה על מאה על רום מאה...

מהמזרח למערב מאה אמה: כותל האולם חמש, והאולם אחד עשר, כותל ההיכל שש ותוכו ארבעים אמה, אמה טרקסין, ועשרים אמה בית קדש הקדשים, כותל ההיכל שש, והתא שש, וכותל התא חמש.

מן הצפון לדרום שבעים אמה...

האולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון וחמש עשרה אמה מן הדרום, והוא היה נקרא בית החליפות, ששם גונזים את הסכינים. וההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר (ישעיה כ"ט, א) "הוי אריאל... קרית חנה דוד" – מה הארי צר מאחוריו ורחב מלפניו אף ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו (פ"ד משניות ו-ז).

במשנה מפורש כי רוחב האולם ממזרח למערב הוא אחת עשרה אמה, וכי עובי כותלו המזרחי הוא חמש אמות. מידות אלו זהות למידות הרוחב (ממזרח למערב) של חלקי האולם שבבניין יחזקאל. אלא שקיים הבדל גדול בין שני הבתים בנוגע לפתח האולם, כי בבית שני היה פתח האולם ברוחב עשרים אמה, כפי שנתבאר בפרק ג':

פתחו של אולם גובהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה (פ"ג מ"ז).

ואולם במשנה לא נתפרש מה אורך חלל האולם מצפון לדרום. החתך מצפון לדרום, המתואר בפ"ד מ"ז, אינו בחזית המזרחית של הבית (שבה נמצא האולם), אלא במקום שבו נמצא ההיכל. המידה הכוללת של ההיכל ותאיו, ועוד מבנים הסמוכים לו מצפון לדרום היא שבעים אמה בלבד, וכפי שמפורט במשנה שם, אך לאחר סיכום אותן שבעים אמות שמצפון לדרום הוסיפה המשנה: "האולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון וחמש עשרה אמה מן הדרום". נמצא לפי זה כי מידתו החיצונית של האולם

¹³ במקראות גדולות הכתר, הובאה גרסה אחרת בשיטת רש"י על פי כתב יד, שממנה עולה כי במהדורה בתרא חזר בו רש"י ופירש כי המקרא: "רוחב השער שלש אמות מפו ושלש אמות מפו" מתאר את מידת רוחב המזוזה ממזרח למערב, ושיעור המזוזה מצפון לדרום הוא חמש אמות. לפי זה יהיה רוחב הפתח עשר אמות בלבד. וצ"ע כי לפי זה יהיה אורך הבית ממזרח למערב תשעים ושמונה אמות, ולא מאה אמות כפי שמפורש ביחזקאל מ"א, יג, וברש"י שם.

היא מאה אמה מצפון לדרום, שהרי הוא עודף על שבעים האמה של ההיכל בשיעור של חמש עשרה אמות לכל צד. אלא שכאמור, זו מידתו החיצונית של האולם, ומאותן מאה אמה יש לגרוע את בית החליפות ואת עובי כתליו בצפון ובדרום.

לאור הידיעה שבין בבית ראשון ובין בבניין יחזקאל אורך האולם מצפון לדרום הוא עשרים אמה, היה מקום להניח כי גם בבית שני אורך האולם מצפון לדרום הוא עשרים אמה, אך כפי שיבואר להלן, יש מן הראשונים והאחרונים שהקשו על הנחה זו. הקושי העיקרי שבהנחה זו נוגע להגדרת פתח האולם, ולהגדרת כותל האולם המזרחי. פתח האולם שבמזרח היה כאמור עשרים אמה. אם נניח שכל אורך האולם מצפון לדרום לא היה אלא עשרים אמה נמצא שלא הייתה לאולם כל מחיצה ברוח רביעית. הנחה זו לכאורה אינה מתיישבת עם הידיעה כי קיים עובי חמש אמות בכותל האולם המזרחי. למעשה, ההנחה שאורך האולם היה עשרים אמות בלבד, שוללת לכאורה את עצם ההגדרה של "פתח" למקום זה, שאינו אלא המשך רצוף של האולם. עוד קשה, שמידותיו של האולם לפי הנחה זו אינן עשרים על אחת עשרה אלא עשרים על שבע עשרה.¹⁴ בראשונים מצינו כמה שיטות הנוגעות לעניין.

3. שיטה א' – אורך האולם עשרים אמה בלבד

שיטת רש"י היא כי אכן מידות האולם היו עשרים אמה ובמזרח היה האולם פרוץ לכל רוחבו בלא מחיצה.

שיטתו של רש"י הובאה בביאורו את המושג 'אכסדרה'. בברייתא נאמר שאסור לאדם לבנות את ביתו וכליו כדרך שנבנו במקדש:

לא יעשה אדם בית תבנית היכל, **אכסדרה כנגד אולם**, חצר כנגד עזרה, שלחן כנגד שלחן, מנורה כנגד מנורה.¹⁵

על כך כתב רש"י:

אכסדרה - אין לה מחיצה רביעית, וכן אולם.

כנגד אולם - שהיה רוחבו [עשרים וגובהו ארבעים]¹⁶ כדאמרין בשמעתיא קמייתא דעירובין (דף ב ע"א) (מנחות כח ע"ב)

14 ולהלן יבואר גם הקושי שיש בנוגע לחשבון המקום שבו היו הפשפשים שלצדי שער ההיכל, בהתאמה למידות האולם מצפון לדרום.

15 ראש השנה כד ע"א; עבודה זרה מג ע"א; מנחות כח ע"ב.

נמצא כי לשיטת רש"י 'אכסדרה' הוא מקום בלא מחיצה רביעית כלל, ומפורש בדבריו שכך היה בנוי האולם.

את הקושי הנוצר מהנחה זו ביחס לכך שלכאורה אין כלל 'עובי חמש' תירץ רש"י במסכת יומא וכתב:

כותל אולם - כותל החיצון, למטה רוחב היסוד והאסקופה, ולמעלה מגובה כיפת הפתח עובי החומה שעולה עד מאה אמה, לבד רוחב כיפת החלל שהיא אחת עשרה אמה, לבד רוחב כיפת עובי החומה (נב ע"א).

רש"י ביאר שהיות שהאולם גבוה מאה אמה, והקיר יורד עד גובה ארבעים אמה של הפתח, קיר זה, שהוא בעצם משקוף, הוא המחיצה הרביעית, ועליו נאמר שהיה עבה חמש אמות.

ועדיין יש קושי מה בלשון 'פתח האולם', כי בדרך כלל פתח הוא חלל מסוים בתוך מחיצה ואילו בשיטה זו אין כלל מחיצה, ואם כן שטח רצפת האולם הוא עשרים אמה מצפון לדרום, ושש עשרה אמה (אחת עשרה ועוד חמש) ממזרח למערב, מבלי כל היכר, וקשה להבין מדוע חלקו המזרחי של משטח זה נקרא פתח.

תוספות (במסכת עבודה זרה) שהלכו גם הם בשיטתו של רש"י, התייחסו לקושי זה (אם כי לא בסגנון של קושיה ותירוץ), ובתחילת דבריהם כתבו:

אכסדרה תבנית אולם - שהאולם היה פרוץ במלואו לרוח מזרחית וה"נ אמרין בלא יחפור (בבא בתרא כה ע"א-ע"ב) עולם לאכסדרה הוא דומה ורוח צפונית אינה מסובבת.

ומ"מ קרי ליה פתח האולם בהרבה מקומות בתלמוד כמו פתח המשכן שהיה פרוץ במלואו לרוח מזרחית וקרי ליה פתח בפסוק (עבודה זרה מג ע"א).

4. שיטה ב' – האולם גדול מעשרים אמה

מלבד השיטה הנ"ל, מצאנו בתוספות בראש השנה שיטה אחרת הסוברת כי האולם גדול מעשרים אמה ויש לו מחיצות ברוח רביעית:

16 בדיבור זה השווה רש"י לגמרי את מידות האולם למידות פתח האולם, שהוא לבדו נזכר בסוגיה בעירובין שם, וצריך עיון, כי מדברי רש"י ביומא וכדלהלן מוכח שגובה האולם היה יותר מארבעים אמה.

אכסדרה תבנית אולם - סתם אכסדרה אין בו כי אם ג' מחיצות ורביעית פרוצה במלואה כדמשמע בפ' לא יחפור (בבא בתרא כה ע"א-ע"ב) דקאמר עולם דומה לאכסדרה ורוח צפונית אינה מסובכת.

והא דקתני אכסדרה תבנית אולם לפי שהיתה פתחו גדולה קרי ליה אכסדרה אע"פ שלא היה במלואה דה"ל גיפופי ט"ו אמה מכאן וט"ו אמה מכאן וכדתנן במדות (פ"ד מ"ז).

אלא שבהמשך חזרו תוספות לשיטת רש"י וכתבו:

ושמא לפי שהיה שם בית החליפות וכותל מפסיק במלואו בפנים (כד ע"א).

בתירוץ הראשון מניחים תוספות שאכן מצד האמת צורת האולם שונה מצורת אכסדרה בכך שיש לאולם מחיצה רביעית. אך מפני שפתח האולם גדול מאוד, נראה כאילו אין לו כלל מחיצה. בכך מצאו תוספות תשובה מספקת לקושיה שאכן הייתה קשה להם (במסכת עבודה זרה), מדוע נקרא הפתח המזרחי בשם פתח, ולמעשה בכך גם השיבו לשאלה מה משמעות עובי הכותל המזרחי הנזכר במשנה (שהיא השאלה שרש"י במסכת יומא התייחס אליה).

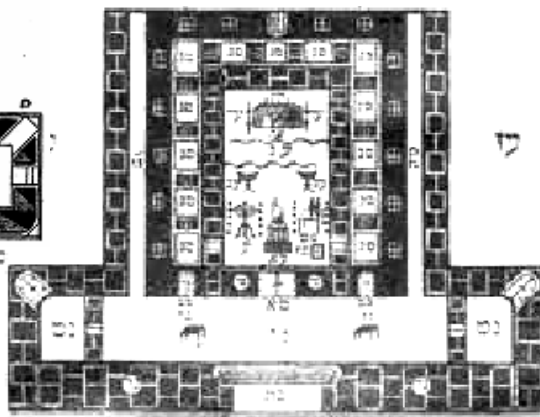
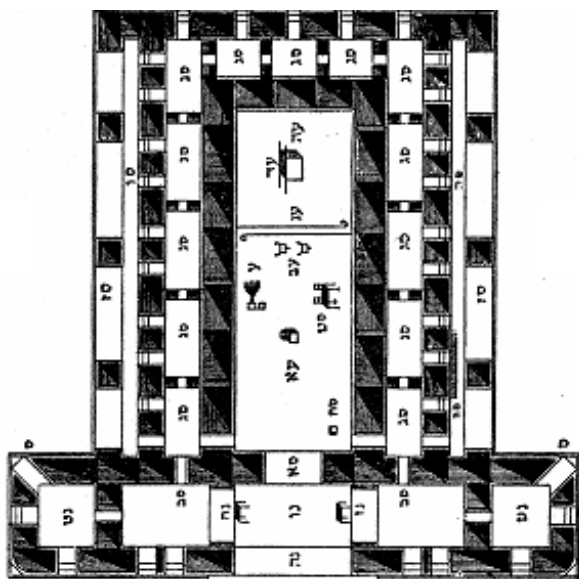
אולם מדקדוק דבריהם נראה שהקושי העיקרי שהיה להם היה מלשון המשנה במידות, שעולה ממנה שמידת האולם עם כתליו היא מאה אמה, וכך גם מדוקדק מהמשך דבריהם (בתירוץ השני). ומן הדברים נראה כי בתירוץ ראשון הניחו שבית החליפות הוא חלק מן האולם, ואם כן ברור שהאולם גדול יותר משבעים אמה, ועודף על ההיכל (שמידתו החיצונה הכוללת היא שבעים אמה) בשיעור של חמש עשרה אמות לכל צד.

לעומת זאת, על פי התירוץ השני היה האולם באורך של עשרים אמה בלבד, ומחיצות פנימיות חילקו בין האולם העיקרי לבין חלקים שבצפון ובדרום שכל אחד מהם נקרא בשם "בית החליפות".¹⁷

17 אלא שבדברי התוספות כפי שהם לפנינו יש קושי חשוב, כי אם חלל האולם הוא עשרים אמה, אם כן בית החליפות שבכל צד הוא בשיעור של ארבעים אמה מצפון וארבעים אמה מדרום יחד עם עובי המחיצות. ומידת ט"ו אמה הנזכרת בתוספות כשיעור התוספת מצפון ומדרום נראית כטעות מעתיקים, שנשתרבה מן המשנה במידות שעוסקת במידה שבה האולם בכללו עודף על ההיכל וכתליו ותוספותיו.

בראשונים ובאחרונים שהלכו בשיטה שהאולם הוא באורך עשרים אמה בלבד, קיימות כמה הגדרות לשטח שמצידי האולם. מדברי התוספות הנ"ל נראה כי כל השטח עד כותלי האולם, נכלל בתוך "בית החליפות" אך יש מי שסובר שהתאים נמשכו עד הקיר המזרחי של האולם, ואם כן כותלי התאים שבהמשך כותל ההיכל, הם אלו שתחמו את האולם מצפון ומדרום. וכיוצא בזה גם המגדילים את האולם אינם משתווים בדעותיהם, כי יש המגדילים אותו עד פתחי התאים (כדי שיוכלו להיכנס ממנו לתאים, וכדלהלן), ויש מגדילים אותו עד סוף שבעים אמה של ההיכל ותאיו

ותוספותיו, ומצמצמים את בית החליפות לשיעור של חמש עשרה אמה בלבד בכל רוח. ואין כל זה נוגע למאמר זה אשר בעיקרו עוסק באולם ובפתחים. ומנקודת מבט זו אין לנו אלא שתי שיטות, דהיינו שיטת המקטינים את האולם לשיעור עשרים אמה בלבד, ושיטת המגדילים אותו יותר.

מימין שרטוט של המקדש מתוך המהדורה הראשונה של משניות תפארת ישראל (קניגסברג תר"י). האולם בשרטוט זה הוא חלל ארוך מצפון לדרום, וכפי פירושו של התפארת ישראל. השרטוט משמאל נדפס במשניות ע"א פירושם שנדפסו בוילנה בשנת תרס"ט. גם הוא התיימר לייצג את שיטת התפארת ישראל, אך באולם קיימות מחיצות מימין ומשמאל המגבילות את אורכו לעשרים אמה בלבד.

ב. פתחו של אולם

1. ממדי הפתח בבית שני

במסכת מידות שנינו:

פתחו של אולם גובהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה. וחמש מלתראות של מילת היו על גביו: התחתונה עודפת על הפתח אמה מזה ואמה מזה, שלמעלה ממנה עודפת עליה אמה מזה ואמה מזה. נמצאת העליונה שלשים אמה. ונדבך של אבנים היה בין כל אחת ואחת (פ"ג מ"ז).

משנתנו מתארת את פתח האולם ומידותיו: "פתחו של אולם גובהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה". פתח זה הוביל לעבר פתח ההיכל שגובהו היה עשרים אמה ורחבו עשר אמות. פתח האולם היה הגדול מבין הפתחים במקדש וכפי שכבר למדנו בפ"ב מ"ג:

כל הפתחים והשערים שהיו שם גובהן עשרים אמה ורחבן עשר אמות חוץ משל אולם.

הוא היה הפתח היחיד בלא דלת כפי שנאמר שם:

כל הפתחים שהיו שם היו להן דלתות חוץ משל אולם

במדרש נאמר, ששני הפתחים שבמקדש, פתח האולם ופתח ההיכל, מקבילים לשני הפתחים שהיו במשכן, פתח החצר ופתח ההיכל.

כפתחו של אהל כך פתחו של היכל. כפתחה של חצר כך פתחו של אולם¹⁸
(ילקוט שמעוני תרומה, רמז שעד).

הבה ונשווה בין מידות הפתחים במשכן ובין מידותיהם בבית שני:

הפתחים בבית שני	הפתחים במשכן
האולם - רוחב: 20, גובה: 40	חצר המשכן - רוחב: 20, גובה: 5 או 15 ¹⁹
ההיכל - רוחב: 10, גובה: 20	אוהל מועד - רוחב: 10, גובה: 20 ²⁰

18 מעין זה בברייתא דמלאכת המשכן פרק ה. אלא שהנוסח שם משובש (ראה עזרת כהנים, לרבי יהושע יוסף פינברג [ורשה תרל"ג], מהדורת ירושלים תשס"ו עמ' קכו), והעיקר כילקוט.

19 ראה שמות כ"ז, יח, ומחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי זבחים נט ע"ב.

מההשוואה עולה, שהמדרש עוסק בהשוואת מידות הרוחב ולא בהשוואת מידות הגובה.²¹

מה משמעות ההשוואה וההקבלה בין המשכן למקדש?

נראה שחז"ל מבקשים ללמדנו שהחצר והאוהל נמצאים במקדש, כביכול המקדש כולל בקרבו את המשכן; המשכן "בלוע" בתוך ההיכל.

מובן כי חלקו הפנימי של המקדש, דהיינו ההיכל וקודש הקודשים, אינם אלא הקודש וקודש הקודשים שבמשכן. אמנם מידתם היא כפולה באורך, אך מידת הפתח לא נשתנתה והיא נשארה ברוחב עשר אמות. אך החידוש הגדול יותר הוא שחצר המשכן, שמבחינה הלכתית אינה אלא העזרה, כביכול נכנסת כולה במקדש לתוך הבניין עצמו. כביכול רמז יש בדבר, שהעזרה של משה ואהרן חביבה לפני הקב"ה יותר מן העזרה שבבית עולמים, ועל כן כולה נכנסת לתוך בניין המקדש עצמו.

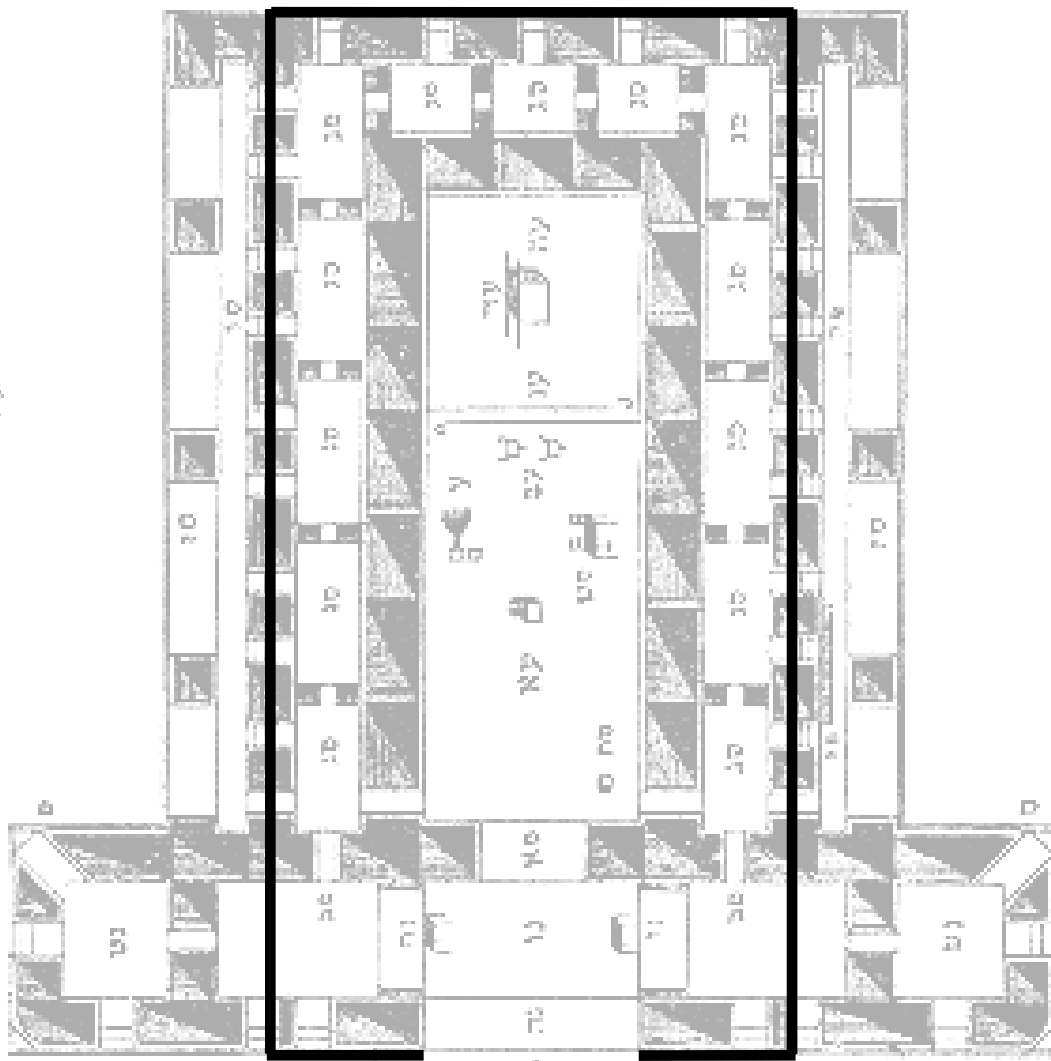
וכך הבניין הוא באורך כולל של מאה אמה, כלומר כאורך העזרה שבמשכן, ובקצהו המזרחי, דהיינו במקום שבו היה פתח העזרה שבמשכן, קיים פתח שמתאים במידותיו לפתח העזרה שבמשכן. פתח זה הוא פתח האולם. רוחבו של פתח זה הוא

20 ראה פירוש רש"י על שמות כ"ו, לו.

21 בברייתא דמלאכת המשכן כת"י מינכן 95 ובדפוס ונציה שס"ב נוסף: "כגובה פתחו של היכל, כך רוחב פתחו של אולם". לפי נוסח זה, יש התייחסות בברייתא גם לגובה הפתחים, וכוונת הדברים היא שקיים קשר חשבוני בין גובה ההיכל לרוחב פתח האולם. משוואה זו אינה דומה לשתי המשוואות הקודמות שהובאו בברייתא (או ליתר דיוק בילקוט), שבהן השוו בין דברים דומים (רוחב פתח המשכן ורוחב פתח ההיכל, שתפקידם דומה, וכן רוחב פתח חצר המשכן, ורוחב האולם, שהוא דומה במידה ידועה למעטפת של ההיכל המקודש).

ניתן להבין משוואה זו, אם נניח שלפנינו בברייתא נמצא רק סוף החשבון שמורכב מכמה שלבים. בשלב ראשון נשים לנגד עינינו את העובדה שבמשכן גובה הפתח היה זהה לרוחבו, ולמעשה רוחב הפתח וגם גובהו, זהים לגובה המשכן עצמו ולרוחב המשכן עצמו. משוואה זו (על ארבעת אבריה) לא התקיימה במקדש, אך חלקים ממנה באו לידי ביטוי גם במקדש. כמו במשכן כך גם במקדש גובה פתח ההיכל זהה לרוחב חלל ההיכל, וכמו כן רוחב פתח האולם זהה לרוחב חלל ההיכל, ולגובה פתח ההיכל. כך שניהם (רוחב פתח האולם וגובה פתח ההיכל) הם תולדה של הכפלת המידות של גוף ההיכל ביחס למשכן (על פי זה מסתבר שגובה פתח האולם שהיה זהה בבית שני לגובה ההיכל, הוא גם כן תולדה של משוואה מעין זו, שכשם שבמשכן גובה הפתח זהה לגובה המשכן, כך בבית עולמים גובה פתח האולם זהה לגובה ההיכל. ואם כן בבית ראשון היה הפתח נמוך יותר).

עשרים אמה, והוא למעשה הפתח המזרחי של בניין כולו (רוחב העזרה במשכן היה חמישים אמה. רוחב בניין המקדש היה גדול יותר).

תרשים של בניין המקדש כולו באפור, ועל גביו בקו שחור שרטוט של חצר המשכן בקנה מידה זהה לזה של המקדש.

יש להוסיף עוד, כי הקביעה שפתח ההיכל משמר בתוכו את פתח המשכן (ולמעשה את רוחבו של המשכן), עולה לפי חלק מן הפירושים ממקרא מפורש ביחזקאל.

פרק מ' בספר יחזקאל נחתם בתיאור האולם. פרק מ"א פותח בתיאור פתח ההיכל, וממשיך בתיאור ההיכל עצמו:

וַיְבִיאֵנִי אֶל הַהֵיכָל וַיִּמְדֵּ אֶת הָאֵילִים שֵׁשׁ אַמּוֹת רָחֵב מִפּוֹ וְשֵׁשׁ אַמּוֹת רָחֵב מִפּוֹ רָחֵב הָאֵהָל. וְרָחֵב הַפֶּתַח עֶשְׂרֵת אַמּוֹת וְכַתְּפוֹת הַפֶּתַח חֲמִשׁ אַמּוֹת מִפּוֹ וְחֲמִשׁ אַמּוֹת מִפּוֹ וַיִּמְדֵּ אֶרְכּוֹ אַרְבָּעִים אַמָּה וְרָחֵב עֶשְׂרִים אַמָּה (מ"א, א-ב).

בפסוק א מתואר עומק המזוזות ("אילים" בלשון הפסוק), שהיה שש אמות (ממזרח למערב). פסוק ב פותח במידת רוחב השער (עשר אמות מצפון לדרום), ואורך הכתפות מימין ומשמאל (חמש אמות בכל צד מצפון לדרום). רוחב השער והכתפות משלימים למידת עשרים אמה, שהיא מידת רוחב ההיכל, כמצוין בסוף פסוק ב.

אלא שבסופו של פסוק א, אחרי תיאור רוחב האילים "שש מפו ושש מפו", ולפני תיאור רוחבו של השער שהיה עשר אמות (וכפי שמפורש בתחילת פסוק ב), נאמרו המילים "רחב האהל". המפרשים התקשו בפירוש מילים אלו, שהרי דיבר בפסוק זה על עומק הכותל, ולא הזכיר הפסוק שום אוהל.

ברש"י אנו מוצאים שני פירושים לצמד מילים זה. בפירוש האחד כתוב: "רוחב האהל - רוחב האולם שהוא ברחבו של אולם ובאורכו של היכל". בהמשך דברי רש"י מודפס לפנינו: "בפירושים אחרים רחב האוהל אהלו של פתח". לפי פירוש זה, מתייחס הפסוק לחלל הפתח. חלל זה היה ברוחב של שש אמות ממזרח למערב, ובאורך עשר אמות מצפון לדרום. וצריך עיון (לפי שני הפירושים) מדוע נקט כאן בלשון "אהל" (המילה "אהל" אינה מוזכרת בספר יחזקאל, בשום מקום אחר).

הרד"ק במקום פירש באופן דומה לפירוש השני של רש"י, וכתב: "רחב האהל - רחב הכפה היה שש אמות. והכפה קורא אהל", אך גם הוא לא הסביר מדוע נקראת הכיפה בשם אוהל.²² ואמנם נכון הוא, שסתם אוהלים המוכרים לנו, אינם בעלי גג ישר, ובהר הבית היה שער אחד (שער טדי) שמשקופו לא היה עשוי אבן אחת, אלא שתי אבנים מוטות (מידות פ"ב מ"ג), והיה אפשר אמנם לתארו כאוהל, אך ספק בעיניי

22 גם בעצם הדברים יש חידוש, כי בשום מקום אחר לא מצאנו תיאור של משקוף שער במקדש, שהוא בצורת כיפה.

אם בלשון המקרא ניתן למצוא שימוש מסוג זה במילה אוהל, ובפרט כאשר מדובר בכיפה.

המלבי"ם שהלך בדרך זו, כתב כי פתח ההיכל נתייחד משאר פתחים, כי היו לו ארבע דלתות, שתיים מבפנים ושתיים מבחוץ, ומשום כך אותו חלל של שש על עשר הוא כביכול מקום בפני עצמו, ועל כן הכתוב קורא לו "אוהל", ומציין שרוחבו שש אמות. ועדיין צריך עיון מדוע השתמש הפסוק בשם זה.

אולם ה**רד"ק** עצמו כתב בהמשך דבריו: "ויונתן תרגם ופותיא דמשכנא", ומשמע שיש כאן פירוש חולק, אך הוא לא פירש את משמעותו. ונראה שהכוונה היא לומר כי מידת פתח ההיכל היא כרוחב המשכן. כלומר, האוהל הנזכר כאן, אינו אלא אוהל מועד הידוע.

ובאמת בפירוש **ר"י חיון מליסבון** (רבו של ר"י אברבנאל) נאמר כאן: "ואמרו: 'רוחב האוהל' הוא כפתח²³ שער ההיכל". ונראה שכוונתו לומר שרוחב האוהל הידוע (אוהל מועד), הוא כמידת פתח שער ההיכל.

2. ממדי פתח האולם בבית ראשון

בבית שני, גובה פתח האולם היה ארבעים אמה, פי שניים ממידת רוחבו. גובה זה התאים לגובה תקרת ההיכל שהרי שנינו: "וההיכל מאה על מאה על רום מאה. האוטם שש אמות וגובהו ארבעים"²⁴. רום גובה ההיכל היה מאה אמה אך הייתה תקרה

23 פירוש הר"י חיון יצא לאור מכתב יד על ידי מכון אופק בשנת תשס"ו. בשעתו הייתה לי הזכות לעסוק בההדרה של הפרקים העוסקים במקדש, אלא שבאותה שעה עדיין לא עמדתי על הכוונה שבפסוק זה, וסברתי שכוונתו בביאור הפסוק דומה לכוונת הרד"ק ואחרים. משום כך סברתי שיש כאן טעות העתקה בכתב היד (שבאמת היה צורך להגיהו במקומות רבים, וכפי שמבואר בהקדמה לספר), והשמטתי את האות כף, וגרסתי: "רוחב האוהל הוא פתח שער ההיכל", כלומר שהאוהל האמור כאן, הוא פתח שער ההיכל. אלא שבהערה שם צוין הכתיב שבכתב היד עצמו, ואף הועלתה שם הצעה כלשהי לקיים את הכתיב המקורי. אולם עתה, אחר העיון בדברי התרגום, נראה שהכוונה היא כמו שהתבאר כאן בפנים, וכי הנוסח שבכתב היד, הוא הנוסח הנכון.

24 מידות פ"ד מ"ו.

ראשונה ברום ארבעים אמה. נמצא שמידת גובה הפתח הייתה מכוונת לגובה התקרה.²⁵

בתיאור הבית הראשון בספר מלכים אין התייחסות לממדי פתח האולם, אך מתוך ההשוואה במדרש בין פתח האולם בבית שני לפתח חצר המשכן,²⁶ ניתן לכאורה להניח שגם בבית ראשון היה רוחב הפתח עשרים אמה.²⁷

על פי ההשוואה לבית שני, היה מסתבר להניח שגם מידת הגובה של פתח האולם בבית ראשון הייתה דומה, ועמדה על ארבעים אמה. אלא שבבית ראשון היה גובה ההיכל שלושים אמה בלבד.²⁸ ויש לדון כתוצאה מכך היה פתח האולם נמוך ולא היה בגובה ארבעים אמה אלא בגובה שלושים אמה.

25 דברים אלו הם לפי ההסבר שמידת שש אוטם הייתה לא רק בקיר אלא כללה את כל רצפת האולם וההיכל, ואם כן לעומד בפנים סיום פתח האולם ותקרת ההיכל היו בקו גובה שווה. אך אם האוטם אינו אלא בקיר, הרי שתקרת ההיכל היא ברום ארבעים ושש (עיי' בפירוש רבינו שמעיה מידות פ"ד מ"ו).

26 ראה לעיל תחילת פרק ב'.

27 הדבר אינו מוחלט, שהרי בבניין יחזקאל רוחב פתח האולם היה ארבע עשרה אמות בלבד וכפי שהתבאר לעיל. אולם קשה להניח שזו הייתה מידת הפתח גם בבית ראשון, כי אם כך היה הדבר, העמודים שעמדו בחלל האולם היו מוסתרים על ידי מזוזות פתח האולם.

עצם עניין הקטנת הפתח לארבע עשרה אמות בבניין יחזקאל אכן טעון הסבר. ייתכן שטעם הדבר הוא מפני שבבניין יחזקאל פתח קודש הקודשים הוא ברוחב שבע אמות כפי שמפורש שם (מ"א, ג), ומידת רוחב פתח האולם היא פי שניים ממידת פתח קודש הקודשים. למעשה אין אנו יודעים מן המקרא מה היה רוחב פתח קודש הקודשים בבית ראשון, אך מצינו במדרשים ששלמה עשה ארון של עשר אמות שלתוכו הכניס את הארון שעשה משה, וכך הכניס את הארון למקדש (שמות רבה פרשה ח; תנחומא וארא סימן ו; ילקוט תהילים רמז תרצט), ואם כן ברור כי רוחב פתח קודש הקודשים לא היה קטן ממידה זו. ולפי דעתי היה רוחבו שתים עשרה אמה, כדי שפני הכרובים שעשה שלמה יהיו פונים אל ההיכל, כמאמר הכתוב בדה"ב ג', יג: "ופניהם לבית" (וראה בבא בתרא צט ע"א). אם נניח שרוחב הפתח היה רק עשר אמות, אם כן היו מזוזות הפתח כנגד אמצע פני כל אחד מן הכרובים. לפי זה הייתה כל מזוזה של קודש הקודשים בשיעור של ארבע אמות, דהיינו חמישית מרוחב הבית, ואפשר כי זה פשר הכתוב (מל"א ו', לא): "וְאֵת פֶּתַח הַדְּבִיר עָשָׂה דְּלָתוֹת עֲצֵי שִׁמֹן הָאֵיל מְזוּזוֹת קְמִשִׁית" (ובמפרשים שם פירשו באופן אחר, ואכמ"ל).

28 מל"א ו', ב.

יסוד הספק נובע מן החקירה אם הגורם למידת הארבעים נובע מפני מידת רוחבו של הפתח (כלומר קיימת מגמה לעשות את הגובה כפול מן הרוחב) או שמידה זו של ארבעים אמה מתאימה לגובה ההיכל, שלא רצו לעשות את פתח האולם גבוה יותר מגובהו של ההיכל עצמו,²⁹ כשם שרוחב פתח האולם היה זהה לרוחב ההיכל עצמו.

אם ארבעים אמות גובה פתח האולם קשורות לרוחב הפתח (ביחס כפול), הרי שגם אצל שלמה היה גובה פתח האולם ארבעים אמה, שהרי גם בבית ראשון היה רוחב הפתח עשרים אמה. ומשמעות הדבר שבעשר האמות העליונות של הפתח ראו את הקיר המזרחי של העלייה. אך אם ארבעים אמות גובה פתח האולם קשורות לגובה ההיכל (שבבית שני היה ארבעים) הרי שבבית ראשון נבנה הפתח בגובה שלושים (שכן גובה ההיכל בבית ראשון היה שלושים), ואין הכרע בדבר.

3. ממדי פתח ההיכל ושאר פתחי המקדש בבית ראשון

בבית שני פתח ההיכל היה רחב עשר אמות, וגובה עשרים אמות. מידות אלו הן מחצית ממידות פתח האולם שהיה כפול במידותיו הן ברוחב והן בגובה.

אם מידות פתח האולם בבית ראשון היו זהות למידותיו בבית שני, מסתבר שגם מידות פתח ההיכל בבית ראשון היו זהות למידותיו בבית שני. לפי האפשרות שהעלינו לעיל, שגובה פתח האולם הוגבל לשלושים אמה בלבד, עדיין ייתכן שפתח ההיכל בבית ראשון היה רחב עשר אמות וגובה עשרים אמה.³⁰ אך קיימת גם אפשרות

29 מדברי הפירוש **המיוחס לרש"י** על דה"ב ג', ד יש מקום לדקדק כי לאולם עצמו הייתה עלייה, וכי גובה האולם ללא העלייה היה שלושים אמה. ואם כן הוא, מובן שהפתח עצמו לא היה גבוה יותר (והשווה **רד"ק** שם, שלדעתו בבית ראשון היו עליות לאולם).

30 במקרא לא נאמר במפורש כי רוחב הפתח בבית ראשון היה עשר אמות, אך בבניין יחזקאל הדבר מפורש (יחזקאל מא, ב), וכן היה גם בבית שני (מידות פ"ב מ"ג). מידות ההיכל עצמו זהות (ארבעים על עשרים אמה) בין בבית ראשון (מ"א ו, טז-יז), בין בבית שני (מידות פ"ד מ"ז) ובין בבניין יחזקאל (יחזקאל שם), ומשום כך מסתבר שזה גם היה רוחב הפתח בבית ראשון, וכפי שבאמת נקבע בברייתא דמלאכת המשכן (פ"ה) ובילקוט שמעוני תרומה, רמז שעד, וכפי שהתבאר לעיל (עיין שם בהערה 18). השאלה היא האם ניתן גם לקבוע מה היה גובה הפתח בבית ראשון, ועיין לעיל הערה 21, שעל פי אחת הגירסאות **בברייתא דמלאכת המשכן**, ניתן להבין כי יש קשר בין רוחב ההיכל לגובה פתח ההיכל, שהיה גובהו עשרים אמה. (בברייתא דמלאכת המשכן לא נאמר במפורש כי המידות הנוגעות להיכל המזכרות שם, נוגעות לבית ראשון, אך אין זה מסתבר שבמידות המזכרות בהשוואה בין המשכן למקדש, יהיה הבדל בין הבתים, במקום שהדברים לא נאמרו במפורש).

שדווקא היחס בין גובה פתח האולם לבין פתח ההיכל יש לו חשיבות מכרעת, ולכן גובה הפתח בבית ראשון לא היה אלא חמש עשרה אמה.³¹

אם אמנם גובהו של פתח ההיכל בבית ראשון לא היה אלא חמש עשרה אמה, מסתבר שגם שאר השערים שהיו שם (חוץ מפתח האולם) לא היו גבוהים יותר, כפי שהיה בבית שני.

פתח ההיכל נקרא במשניות "השער הגדול". המפרשים התקשו בהבנת שם זה, שהרי גם שאר השערים היו בעלי גודל זהה של עשר על עשרים אמות. **בתוספות יום טוב**³² פירש תחילה שנקרא כך בגלל הפשפשים שבצדו, אולם הוא עצמו ציין שאחר כך מצא שהראב"ה פירש שנקרא כן משום גודל קדושת ההיכל, ועוד ציין שבאמת הפירוש הראשון מוקשה, שהרי פשפשים היו גם בצדי שער ניקנור.³³ על כך יש להוסיף כי שער זה חשוב משאר השערים גם מצד הדינים הקשורים אליו, שהרי בזמן היותו סגור אסור היה לשחוט קרבנות.³⁴

ניתן לומר כי השם "השער הגדול" אכן מתייחס גם לגודל הממשי של השער. וזאת אם נניח שהיה ביד חז"ל כלל האומר שאין לעשות שום שער (חוץ מפתח האולם) במידה גדולה ממידת שער ההיכל. מידת שער זה נקבעה באופן עצמאי על פי הראוי לו (בהתאם לגובה ההיכל ושער האולם), ועל פי אותה מידה נקבעה מידתם המרבית של שאר השערים.

יש לציין כי "שער ההיכל" שבמשכן אכן לא נעשה בהתאמה ליחסי הגובה והרוחב של שערי בית שני. רוחבו של פתח זה היה עשר אמות (כשער ההיכל), אך גובהו לא

31 למעשה, גם אם נניח שגובה פתח האולם בבית ראשון היה ארבעים אמה, עדיין יש מקום לשקול אם מידת גובה פתח ההיכל קשורה למכפלה של רוחב הפתח, או שמא המידה הקובעת היא מחצית גובה ההיכל. אלא שמבחינה הגיונית קשה להניח כי קיים כלל המגביל את גובה פתח ההיכל למחצית מגובהו הכללי, וזאת משום שבמשכן עצמו הייתה זהות בין גובה הפתח לגובה המשכן (שם כמובן לא יכלו לעשות את הגובה כפול מן הרוחב, אלא אם כן היו מקטינים את הרוחב). משום כך נראה שהשאלה היא רק אם קיים כלל הקובע שהגובה כל פתח צריך להיות (במידת האפשר) כפול מן הרוחב, או שמא הגובה נגזר מכללים אחרים.

32 מידות פ"ד מ"ב.

33 מידות פ"ב מ"ו.

34 זבחים נה ע"ב.

היה עשרים אמה, אלא עשר אמות בלבד (כגובה המשכן עצמו)³⁵ ועוד יש לציין כי לשיטת רש"י ביחזקאל (מ', טו) רוחב שערי העזרה הוא עשר אמות, אך גובהם הוא חמישים אמות (אלא שרד"ק שם שחולק על רש"י, ומשווה את המידה למידת השערים שבבית שני).³⁶ ויש מכאן סמך להנחה שגם בבית שני גובה השערים לא נגזר ממידת רוחבם, אלא מסיבה אחרת.

ג. הקורות - "חמש מלתראות של מילת"

1. תפקיד הקורות

המשנה (פ"ג מ"ז) מתארת שהיו מעל הפתח "חמש מלתראות של מילת", והכוונה לחמש קורות עץ. קורות אלו שימשו לנוי או לחיזוק הפתח וכתליו.³⁶

הרא"ש כתב ששימשו לנוי וכן כתב **בחנוכת הבית**.³⁷ אך **בעזרת כהנים**³⁸ הקשה, שאם כן הוא, היה צריך לעשות קורות כאלה גם בפתח ההיכל.³⁹ ומשום כך טען ששימשו לחיזוק, וזהו מצד מידות הפתח שהיו גדולות במיוחד. הקיר מעל הפתח התרומם עד לגובה מאה אמה והיה בלא חילוק מחיצות, ולכן היה צורך בחיזוק מיוחד. כפי שציין בעזרת כהנים, כך סבר גם בעל **תבנית היכל**.⁴⁰

יש לציין כי אם תפקיד המלתראות הוא משום נוי, מובן כי המלתראות היו רק מצדו המזרחי של קיר האולם. זאת משום שעובי קיר האולם היה חמש אמות, בעוד

35 גובה קרשי המקרא שהוא עשר אמות מפורש במקרא (שמות כה, טז). ועיין עוד לעיל הע' 8 אודות רוחב הפתח.

36 רש"י בעירובין ג ע"א כתב כי הכוונה היא לקורות עשויות "עץ שגדילין בו מילין, והם עפצים, ובלעז גלא"ש". עץ זה הוא העץ המכונה היום "אלון התולע", אשר שמו הערבי הוא "מל", וקורותיו מתאימות למטרות מעין אלו שבמשנה כאן (ראה ' פליקס, **עולם הצומח המקראי**, תל אביב תשי"ז, עמ' 108).

37 לרבי משה חפץ (ונציה תנ"ו) באות מב.

38 ראה לעיל הערה 18.

39 אלא ששם צוין בסוגריים כי באמת בגמרא בעירובין ג ע"א הועלתה בנוגע לפרט זה האפשרות: "דילמא תבנית היכל כתבנית אולם".

40 רבי יעקב יהודה אריה, תבנית היכל, אמשטרדם ת"י, דף כד ע"ב (ולקמן יבואר כי גם מדברי רש"י ניתן להוכיח שלאמלתראות תפקיד של חיזוק).

אשר קורות העץ היו כנראה צרות הרבה יותר. כך למשל, אם נניח שעובי האילן שממנו נעשתה הקורה הוא אמה, אם כן גובה כל מלתרא הוא אמה, וגם העומק שלה בתוך הקיר הוא אמה. וארבע אמות ממערב לה, קיימים נדבכי אבן שלמים.

לעומת זאת, אם נניח שתפקיד המלתראות הוא הנדסי, והן נועדו לחזק את הקיר שמעליהן, אם כן נצטרך להניח כי לא חמש מלתראות היו שם, אלא חמש שכבות של מלתראות, אלא שבחזית לא נראתה אלא המזרחית שבין המלתראות שבכל שכבה. כך למשל נצטרך להניח כי אם רוחב הקורה היה אמה אחת, משקוף שער האולם היה עשוי מחמש קורות ברוחב אמה ובאורך עשרים ושתיים אמה שהיו מונחות זו לצד זו ממזרח למערב. מעליהן היה נדבך אבן, ומעליו עוד שכבה של חמש קורות באורך של עשרים וארבע אמות שהונחו זו לצד זו ממזרח למערב, וכן הלאה.

לשיטת הרד"ק, משקוף מעין זה מתואר בספר יחזקאל:

וְעֲשׂוּיָהּ אֲלֵיהֶן אֶל הַלְתוֹת הַהֵיכָל כְּרוּבִים וְתַמָּרִים כְּאֲשֶׁר עָשׂוּיִם לְקִירוֹת וְעַב עֵץ אֶל פְּנֵי הָאוּלָם מִהַחוּץ. וְחִלּוּנִים אֲטֻמּוֹת וְתַמָּרִים מִפּוֹ וּמִפּוֹ אֶל כְּתֻפּוֹת הָאוּלָם וְצִלְעוֹת הַבַּיִת וְהָעֵבִים (מ"א, כה-כו).

וכתב הרד"ק שם:

פירושו עץ עב ויקרא בלא סמיכות 'עב' כמו שאמר 'ועב אל פניהם' ואמר 'והעבים', ונקרא בדרז"ל (גיטין נה ע"א) 'מריש': "על מריש שבנאה בבירה". וזה העב היה נתון בבנין בקיר האולם על פניו מבחוץ כלפי המזבח.

אמנם שם לא נאמר שאותו עב עץ היה מורכב מחמש קורות זו מעל זו. אך בפסוק נזכרים "עֵבִים" בלשון רבים, ואם "עב" היא קורת בניין (מריש), אם כן עֵבִים הם כמה קורות (ולקמן יבואר שרש"י שם פירש את המקרא באופן אחר).

2. קורות הפתח, ואיסור "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך".

במסכת תמיד (כח ע"ב) נאמר: "רבי אליעזר בן יעקב אומר: מנין שאין עושין אכסדראות בעזרה - ת"ל (דברים טז. כא): 'לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך'". על פי זה יש צורך לדון בשאלה כיצד שולבו קורות אלו במשקוף פתח

האולם, וכיוצא בזה יש לשאול גם לגבי המשנה הבאה (פ"ג מ"ח), המדברת על אותם כלונסאות של ארז שהיו בין כותלי האולם וההיכל.⁴¹

בתוספות יום טוב כתב: דלא אסרה תורה אלא דומיא דנטיעת עץ שהוא בולט". וציטט את דברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ט) שכתב: "ואין בונין בו עץ בולט כלל", ולפי דעתו, קורות אלו לא היו בולטות, אלא משוקעות בבניין. אולם **בפירוש המשניות** לרמב"ם מפורש כי כל קורה הייתה בולטת ויוצאת מן הכותל קדימה יותר מחברתה, והן יצרו מין "כיפה", כלומר קירוי כלשהו מעל הפתח, ואם כן היו אלו קורות בולטות.⁴²

הגר"א קבע,⁴³ שהאיסור "לא תטע" נוהג רק בעצים עומדים ולא בעצים שוכבים, ואילו כאן הקורות היו שוכבות. ונראה להוסיף על דבריו של הגר"א, כי אכן המשכן היה בנוי "עצי שיטים עומדים", בניגוד לציווי התורה לדורות, וזה היה היתר מיוחד לשעתו. בבית המקדש נאסרו עצים "עומדים", אך לא נאסרו "שוכבים". זאת אולי הסיבה שבמשכן שילה בנו את קירות המשכן מאבן ולא בנוהו מעצי המשכן (ירושלמי מגילה פ"א ה"ב), זאת משום שכבר הגיעו כבר לארץ ישראל. באותה עת חל עליהם איסור עשיית מצבה שהייתה מותרת בזמן האבות,⁴⁴ ובאותה עת נאסרו גם עצי שיטים עומדים. ולכן הוצרכו לשנות מן המשכן שהיה במדבר, ובנו את הקירות מכותלי אבן ואחר כך כיסו את הקירות ביריעות המשכן.

ועדיין דברי הגר"א טעונים השלמה, כי במקדש היו דלתות עשויות עץ, ולכאורה היו אלו עצים עומדים. ושמה באמת היו הדלתות עשויות מחלקי עץ שוכבים, ולא כדרך גידולם. אולם באמת גם הכרובים הגדולים שעשה שלמה היו עשויים עצי שמן,

41 דיון דומה יש בנוגע למבנה עץ שהיה בעזרת נשים, שעשו בה גזוזטאות לנשים בשמחת בית השואבה, וכן עשו בה במה של עץ לקריאת התורה במעמד "הקהל", ואכמ"ל.

42 קשה לומר שלדעת התוספות יו"ט היה היתר לקורות אלו משום שהקורות היו מצופות זהב, או חומר אחר שתכליתו להסתיר את העץ, וכי באופן זה הדבר מותר, כי הוא לא דיבר על עץ גלוי ועץ נסתר, אלא על עץ בולט, וקורות אלו אכן היו בולטות לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה.

43 בפירוש המשנה כאן וכן **באדרת אליהו** על התורה (דברים י"ז, כא).

44 גם משה עשה במזבח שבתחתית הר סיני שטים עשרה מצבות (שמות כ"ד, ד).

וקשה להניח שעצים אלו לא עמדו דרך גידולם. ושמה גם הגר"א מודה שבעצים מחופים אין איסור, וצריך עיון.

לפי הגר"א מובן שאין כל שאלה אודות הקורות שהיו בפתח האולם כי הן היו שוכבות ולא עומדות. לפי שיטת הרמב"ם שלא חילק אלא בין מגולות למכוסות, נצטרך לומר שקורות אלו היו מכוסות. אך מדברי הגמרא בעירובין (לקמן) הקובעת מלתראות אלו משכו את העין בגלל צורתן, לכאורה ברור כי הקורות היו גלויות, ובפרט למאן דאמר שאותן אמלתראות של מילת אינן אלא "פיסקי דארזא", וצריך עיון.

ואולי לפי הרמב"ם האיסור הוא דווקא בקרקע העזרה שהוא עיקר מקום הנטיעה, וכמו כן נאסרו עצים המחוברים לקירות, בהיותם קרובים לקרקע, אבל תקרות ומשקופים אינם בכלל האיסור, ומותר בהן אפילו עץ מגולה, ומשום כך דקדק לכתוב בהלכות עבודת כוכבים (פ"ו ה"י): "כל האכסדראות והסבכות היוצאות מן הכותלים שהיו במקדש של אבן היו, לא של עץ", ועדיין צריך עיון.

3. ביאור הלשון "מלתראות של מילת"

הגמרא במסכת עירובין עוסקת בהיתר לטלטל במבוי על ידי קורה שמונחת בגובה פתחו לצורך היכר, והיא דנה בגובה המרבי שבו ניתן להתיר את המבוי על ידי קורה. על פי המבואר בגמרא, אמנם קורת המבוי שהיא למעלה מעשרים אמה פסולה, אך אם יש שם "אמלתרא" ניתן להכשירה אף בגובה רב יותר, שכן האמלתרא מושכת את העין.

בגמרא נאמר על כך

מאי אמלתרא? רב חמא בריה דרבה בר אבוח אמר: קיני. כי אתא רב דימי אמר, אמרי במערבא: פסקי דארזא. מאן דאמר פסקי דארזא - כל שכן קיני, מאן דאמר קיני - אבל פסקי דארזא לא. ומאן דאמר פסקי דארזא מאי טעמא - משום דנפיש משכיה, והא סוכה דנפיש משכיה, וקאמרי רבנן דלא! אלא: כיון דקא חשיב - אית ליה קלא (עירובין ג ע"א).

ופירש רש"י:

קני - כגון קני עופות, היו בולטין מתחת האולם למעלה⁴⁵ מן הפתח. **פסקי דארוזא** - כלונסות של ארוז ארוכין תחובין בכותל, ואידי דנפיש משכיה אורך דידהו חזו להו אינשי, ואיכא היכרא. **מאן דאמר פסקי** - איכא היכרא למבוי. **כל שכן קני** - דאידי דחשיבי, ומילתא דתמיהא היא - מסתכלי בהו אינשי, וחזו לקורה.

הערוך בערך אמלתרא, כתב: "מקומות לעופות לקנן", וכן כתב בפירושו ר"ח בעירוין שם, ובפשטות זו גם כוונת רש"י. אלא שהעניין כולו טעון הסבר. בדרך כלל קני ציפורים אינם דבר מה שיש בו איזה יופי מיוחד; אין זה פרח או צמח, ופעמים רבות הקן נראה כאיזה גיבוב של קש וענפים, ולעיתים הוא אף מוסווה. גם אם יש קינים שיש להם איזו צורה המושכת את העין, עדיין העיקר חסר מן הספר, כי לא התבאר בגמרא מה הוא הקן שאותו צרו שם. ושמה כוונת רש"י היא, שמתחת הקורות היו צורות של קינים תלויים, והם מושכים את העין משום עצם ההפתעה שיש לו לרואה שנתקל בקיני ציפורים שכביכול מקננות בקורות העץ שמעל פתח האולם, וזו כוונתו במילים: "ומילתא דתמיהא היא".

לעומתם, כתב הרמב"ם:

וכן אם היה בקורה של מבוי כיור וציור עד שיהיו הכל מסתכלין בה אע"פ שהיא למעלה מכ' אמה כשרה, שהקורה משום היכר עשויה ואם היתה למעלה מכ' אינה ניכרת ואם יש בה ציור וכיור מסתכלים בה ונמצא שם היכר (הלכות שבת פ"ז הט"ו).

ו**כתב המגיד משנה** שם: "ופסק רבינו כמ"ד קני, פירוש צורת קיני יונים וכיוצא בהן". לפי דבריו ברור שכל צורה המושכת את העין מספקת על מנת להכשיר את הקורה שגובהה יותר מעשרים אמה, ומה שנאמר בגמרא "קיני", אינו אלא דוגמא לכיור שכפי הנראה ידעו שהיא באמת הצורה שהייתה חקוקה בקורות האולם. ומלשונו של בעל המגיד משנה שכתב: "צורת קיני יונים", נראה כי הבין שניתן היה לראות בצורה החקוקה את היונים עצמן. ובאמת בלשון חכמים מצינו לשון "קן" שאינו המקום שבו

⁴⁵ בנוסח הדפוסים המאוחרים כתוב ברש"י: "למעלה (מל) מן הפתח", כלומר: למעלה משלשים מן הפתח (וליתא בדפוסים הראשונים, כגון שונצינו רמ"ד, ונציה ר"פ ובזל של"ח). המילה "משלושים" אכן נראית טעות, שהרי גובה פתח האולם היה ארבעים אמה. ואמנם על פי מה שהתבאר לעיל ייתכן וגובה הפתח בבית ראשון היה שלושים אמה בלבד, אך גם זה אינו מצדיק את קיומו של נתון זה במקום זה בדברי רש"י, כי הגמרא שם הזכירה במפורש את המשנה המתארת את פתח האולם בבית שני.

העוף מטיל את ביציו, אלא שזוג היונים עצמן נקרא "קן"⁴⁶, וזה אכן כיור מקובל המתאים לאופי המקום.

יש לציין כי לשיטת הרמב"ם בעניין איסור "לא תטע" צריכים לומר שהעץ היה מכוסה, אך כיוון זה לא מנע את אפשרות ההתבוננות בצורה החקוקה בעץ, וכפי שמצינו במקרא עצמו אצל שלמה, בתיאור דלתות קודש הקודשים (מל"א ו', לב): "וְשַׁתִּי דְלֹתוֹת עֲצֵי שִׁמֹן וְקָלַע עֲלֵיהֶם מְקַלְעוֹת כְּרוֹבִים וְתַמְרוֹת וּפְטוֹרֵי צִצִים וְצִפָּה זָהָב וַיֵּרֶד עַל הַכְּרוֹבִים וְעַל הַתַּמְרוֹת אֶת הַזָּהָב", וכפי שכתב רש"י שם: "וירד על הכרובים - היה מרדד הזהב טסין דקין בפיתוחי הצורות להיות שוקע בו במקום החקק ובולט על הבליטה שלא יהא הזהב מבטל את הצורות ויהיו צורות העץ ניכרות בזהב".

לפי הביאור השני שבגמרא, אמלתראות הן פיסקי דארזא, והם הם המושכים את העין. הדברים לכאורה אינם מובנים, שהרי כל הדיון בגמרא בעירובין הוא על קורה שעושים בראש המבוי על מנת להתיר בו טלטול בשבת, והיא עשויה משום היכר. רוחבה המזערי הוא טפח, ויש בדבר תנאי נוסף והוא שהיא לא תהיה יותר גבוהה מעשרים אמה. אלא שתנאי זה אינו מוחלט, כי אם עשה לקורה אמלתרא, הרי היא כשרה גם אם היא גבוהה יותר. אם אמלתרא היא עצמה "פיסקי דארזא", דהיינו קורה ארוכה של ארז, אם כן אין משמעות לכל הנאמר בעניין. וצריך אם כן לומר שיש הבדל בין קורה רגילה שרוחבה טפח, לבין פיסקי דארזא שהם גדולים וארוכים ומושכים את העין, אלא שבגמרא לא התבאר שיעור אורכם. אך להלן יתבאר כי לשיטת רש"י הכוונה היא שונה.

ד. כלונסאות של ארז

המשנה ממשיכה בתיאור האולם:

וכלונסות של ארז היו קבועין מכתלו של היכל לכתלו של אולם כדי שלא יבעט
(פ"ג מ"ח).

לפי המשנה, נמשכו קורות של ארז מכותל ההיכל במערב לכיוון כותל האולם שהיה במזרח. קורות אלו שמשו לתמיכת הכתלים, ויש לדון היכן נבנו.

לפי רש"י, הסובר כי אורך האולם היה עשרים אמה בלבד, ולפיכך בצד מזרח כלל לא היה כותל לאולם, אלא רק קיר שירד מרום מאה אמה לרום ארבעים אמה של

⁴⁶ כך בכל מסכת קינים, ועוד רבות.

הפתח, תפקיד הכלונסאות היה לתמוך באותו קיר שאורכו עשרים אמה שלא יקרוס. נמצא כי כלונסאות הארז משלימות את תפקיד החיזוק שניתן לכותל זה על ידי הקורות שבמשקוף פתח האולם וכדלהלן. הכותל שמצפון ומדרום לחלל עשרים האמה של האולם (דהיינו אזור בית החליפות) לא נקרא כלל בשם "כותל האולם", ועליו לא דיברה המשנה. ובאמת גם מצד עצמו לא היה שם כל צורך בקורות בכלונסאות אלו, כי הכותל עמד על הארץ והוא לא היה יותר חלש מכותל ההיכל.

לעומת זאת, לשיטת **התוספות** שהאולם היה גדול יותר, מובן כי גם הכותל שמימין לפתח וגם הכותל שמשמאל לפתח נקראים בשם "כותל האולם". וייתכן כי לדעתם גם הם צריכים חיזוק, כי כותל האולם היה רצוף לכל גובהו, והוא היה חלש יותר מכותל ההיכל שממערב לו היו כותלי אורך של המקדש, וכן כתלים של התאים וכן כותל אורך של העלייה. ולפיכך ייתכן שלפי שיטתם, הכלונסאות היו לא רק מול הפתח אלא בכל האולם.

לעיל הובאו דברי המקרא ביחזקאל (מ"א, כה): "וְעַבְרָא עַץ אֶל פְּנֵי הָאוֹלָם מִהַחוּץ".
רש"י ביאר שהפסוק מתאר את הכלונסאות שבמשנתנו, וכתב:

ועב עץ אל פני האולם - (ועב טרי"ף בלע"ז לשון קורות בתינו סא"א) "כלונסות של ארז היו קבועים מכותלו של היכל לכותלו של אולם כדי שלא יבעט", כך שנינו במסכת מדות, וזהו ועב יוצא מכותל הבית ובא אל פני האולם מבחוץ.

נמצא כי לשיטת רש"י היו הכלונסאות בולטות מכותל האולם מזרחה.

אי אפשר להתעלם מן הדמיון בין קביעה זו לבין דבריו של רש"י בעירובין, שכתב שם כי "פיסקי דארזא" הם: "כלונסות של ארז ארוכין תחובין בכותל, ואידי דנפיש משכיה אורך דידהו חזו להו אינשי, ואיכא היכרא". עצם השימוש של רש"י בביטוי "כלונסות של ארז" מורה על כך שאותם "פיסקי דארזא" אינם אלא הכלונסאות המוזכרים במשנתנו. קורות אלו נתחבו בכותל ההיכל ונמשכו מזרחה אל עבר כותל האולם, אך מפאת אורכן בלטו מזרחה, והגיעו "אל פני האולם מבחוץ" כלשון רש"י ביחזקאל שם. ומשום כך "חזו להו אינשי, ואיכא היכרא".

נמצא כי לפי רש"י "עב עץ", הוא עוביו של העץ, כלומר העיגול הנראה לעומד מבחוץ הרואה את קצה הקורה, בעוד אשר לשיטת הרד"ק שהובאה לעיל, "עב" הוא 'מריש', כלומר 'קורה', ואם כן "עב עץ" הנזכר שם הוא קורת המשקוף המקבילה למלתראות של מילת ולא לכלונסאות של ארז.

נמצא כי לשיטת רש"י קיימת אבחנה ברורה בין ארזים לבין מילת, כי הקורות שמעל הפתח מצפון לדרום הן קורות של עץ המילה המגדל עפצים, בעוד אשר הקורות שממערב למזרח הן קורות ארז. אך לפי שיטת הרד"ק, הארז והמילת אחד הם. ואכן הרד"ק ביחזקאל שם, כתב במפורש (אחרי תיאור של אותו "עב עץ" שהיה בולט למזרח כלפי המזבח): "וכן היה בבנין בית שלמה כרותות ארזים אמרו רבותינו ז"ל בנויות בתוך הכותלים"⁴⁷ ותרגם יונתן וסקופתא דאעא"⁴⁸. ויש להעיר כי רש"י אמנם לא הזכיר את "כרותות הארזים" של שלמה בתוך דבריו, אם מסתבר שהוא לשיטתו סבר שכרותות הארזים הן הן פסקי דארזא (שזה בעצם תרגום מדויק של המילים "כרותות ארזים") אלא שלרש"י הן אינן אלא כלונסאות הארז אשר הצד הכרות שלהם (שהוא הנקרא "עב עץ"), בולט על פני הבית. בעוד אשר לשיטת הרד"ק כרותות ארזים הן המלטראות של מילת עצמן.⁴⁹

47 הרד"ק כתב במפורש בהמשך הדברים: "ורבינו שלמה ז"ל פירש כי עב זה הוא מה שאמרו רבותינו ז"ל במסכת מדות וכלונסות של ארז היו קבועים מכותלו של היכל לכותלו של אולם כדי שלא יבעט", ובכך הדגיש את ההבדל שבין דבריו לבין שיטת רש"י.

בהמשך הדברים שם כתב הרד"ק: "ומה שאמר מהחוף שהיו כלונסות יוצאות לכותל פני האולם מן החוף לכתפות האולם לשני עברי הפתח". על פי המבנה של המשפט קשה להחליט האם כוונתו לומר את הדברים בשיטת רש"י, או שחזר לבאר את שיטתו הוא, אך על פי העניין נראה שביקש להמשיך את פירושו הוא, כי לשיטת רש"י בליטה כלפי חוץ, היא הבליטה כלפי מזרח, בעוד אשר לפי הרד"ק "מהחוף" פירושו מחוץ לחלל הפתח, והכוונה היא לכתפות שמימין ומשמאל לפתח. מכל מקום נזכיר, כי אין זהות בין שני הבתים, וכפי הנראה גם בין בית ראשון לבין בניין יחזקאל. כי בבניין יחזקאל פתח האולם אינו אלא ארבע עשרה אמה, ויש לו כתפות מימין ומשמאל, וכמו שנתבאר לעיל.

48 ועיין ברא"ש בפירוש המשנה אודות חמש המלטראות, שהביא את הגמרא בעירובין שדיברה על "פסקי דארזא", וכתב במפורש כי גם עצי המילה נקראים בשם ארזים.

49 כרותות ארזים המשולבות בבניין נזכרו בספר מ"א (ו', לו), ושם נאמר: "וַיִּבְנֶן אֶת הַחֲצָר הַפְּנִימִית שְׁלֹשָׁה טוּרֵי גִזִּית וְטוּר כְּרֶתֶת אֲרָזִים". בהמשך התיאור (ז', יב) נאמר: "וַחֲצָר הַגְּדוֹלָה סָבִיב שְׁלֹשָׁה טוּרֵי גִזִּית וְטוּר כְּרֶתֶת אֲרָזִים וְלַחֲצָר בֵּית ה' הַפְּנִימִית וְלֹאֲלֵם הַבַּיִת". על פי פשוטו של מקרא, ועל פי כל המפרשים, פסוקים אלו עוסקים בקירות של חצרות (חומות), ולא בקירות בניין. מלשון הרלב"ג שם גם נראה שחומות אלו לא היו גבוהות, וכל גובהן לא היה אלא ארבעה נדבכים, שלושה מהם עשויים אבן, ומעליהם נדבך אחד של עץ. אם אכן זה הפירוש, אם כן לא מצינו בתיאור המקדש שבנה שלמה אבן מונחת על עץ, או אבן משולבת בעץ.

מדברי הגמרא בעירובין ברור כי קיים שילוב בין אותם פסקי דארוזא, לבין חמש האמלטראות. שהרי אותם פסקי דארוזא הם הגורמים לכך שהאמלטראות נחשבות

אלא שבספר עזרא קיים תיאור של שילוב עץ באבן בבניין המקדש עצמו. בנוסח הרשיון שניתן על ידי כורש, אשר מובא שם (ו', ג-ד) נאמר: "בְּשָׁנַת חֲדָה לְכוֹרֶשׁ מֶלֶכָא, כּוֹרֶשׁ מֶלֶכָא שָׁם טָעַם בֵּית אֱלֹהָא בִירוּשָׁלַם בְּיַתָּא יִתְבַּנָּא אֶתֶר דִּי דְבַחִין דְּבַחִין וְאִשׁוּהִי מְסוּבְלִין רוּמָה אַמִּין שְׁתִּין פְּתִיָּה אַמִּין שְׁתִּין. נְדַבְכִין דִּי אַבְן גְּלִל תְּלַתָּא וְנַדְבָךְ דִּי אַע חֲדַת וְנַפְקָתָא מִן בֵּית מֶלֶכָא תְּתִיָּב". פסוקים אלו מדברים על המקדש עצמו, אשר גובהו (על פי המבואר שם) ששים אמה. מובן אם כן שהתיאור: "נְדַבְכִין דִּי אַבְן גְּלִל תְּלַתָּא וְנַדְבָךְ דִּי אַע חֲדַת", אינו מתאר יחידה בודדת של עץ ואבן, אלא יחידה מחזורית, שלושה נדבכי "אבן גלל" ונדבך אחד של עץ, ומעליהם עוד שלושה נדבכי אבן, ומעליהם נדבך עץ, וכך חוזר הדבר עד סוף גובה הבית.

ההנחה שבדרך זו (עם הבדלים מסויימים) נבנו גם הבית הראשון וגם הבית השני, מפורשת במסכת ראש השנה (ד' ע"א). הגמרא שם טענה כי כורש היה בתחילתו מלך טוב, ואחר כך החמיץ (כלומר התקלקל), והגמרא הוכיחה זאת מכך שציווה לבנות את הבית באופן שיקל עליו לגרום לשריפה של הבית במקרה של מרד. ועל כך נאמר בגמרא שם: "מנלן דאחמיץ - דכתיב (עזרא ו', ד) 'נדבכין די אבן גלל תלתא ונדבך די אע חדת ונפקתא מן בית מלכא תתיב'. למה ליה דעבד הכי? סבר: אי מרדו בי יהודאי איקלייה בנורא. אטו שלמה לא עבד הכי? והכתיב (מל"א ו', לו) 'שלשה טורי גזית וטור כרתת ארזים!' שלמה עבד מלמעלה, ואיהו עבד מלמטה. שלמה שקעיה בבנינא, איהו לא שקעיה בבנינא. שלמה סדייה בסידא, איהו לא סדייה בסידא".

נמצא לפי הגמרא כי בבית ראשון היה שילוב של עץ באבן. אלא ששלמה התחיל את הבנייה באבן, ומעליה עץ, ועץ זה היה שקוע וגם היה מסויד בסיד, בעוד אשר ברשיון כורש הייתה התניה להתחיל את הבניין בעץ, וכפי הנראה גם לא לכסותו. ונראה כי הגמרא לא התייחסה בדבריה לעץ שעל הפתח, אשר גם בו שולבו כרותות ארזים (בין לשיטת רש"י ובין לשיטת הרד"ק), כי בקורות אלו היה נדבך אבנים ונדבך אמלטרא, ולא שלושה נדבכים כפי התיאור במלכים ובספר עזרא.

מסתבר כי לשיטת רש"י שכרותות ארזים הם העיגולים שבקצות הקורות (חתך הרוחב של העץ), קורות אלו עמדו לרוחב הקירות (כלומר בקיר המהלך מצפון לדרום היו הקורות ממזרח למערב, וכפי שאכן היה מעל משקוף האולם). קורות כאלה נצרכות בקירות אשר בנויים בשכבות, קיר אבן מוצק מבית, וקיר אבן מוצק מן החוץ וביניהם חומר מילוי עשוי מאבנים קטנות לא מסותתות. בקירות כאלה יש לקורות תפקיד חשוב במניעת קריסה והתרחקות של הקירות החיצוניים אלו מאלו. לפי זה היה הבניין עשוי משלושה נדבכי אבן מלאים, ומטור אבן רביעי אשר לאורכו נבנו באבן כעין חלונות מפולשים שבהם היו קורות. בין חלון לחלון היו אמנם אבנים, אך הנדבך כולו נקרא נדבך עץ. הנדבך החמישי היה מונח על גבי האבנים שבין קורות העץ, ולא על העץ עצמו.

לדבר שהעין שולטת בו. וכמדומה שקיים הכרח לומר שלפי שיטת רש"י, הקצוות של כלונסאות הארז, היו משולבים בין אותן אמלתראות של מילת, ובולטים מהן כלפי מזרח. הואיל ותפקיד הכלונסאות הוא לגרום לכך שכותל האולם לא יבעט, מובן כי השילוב שלהן עם האמלתראות קשור גם הוא למטרה זו.

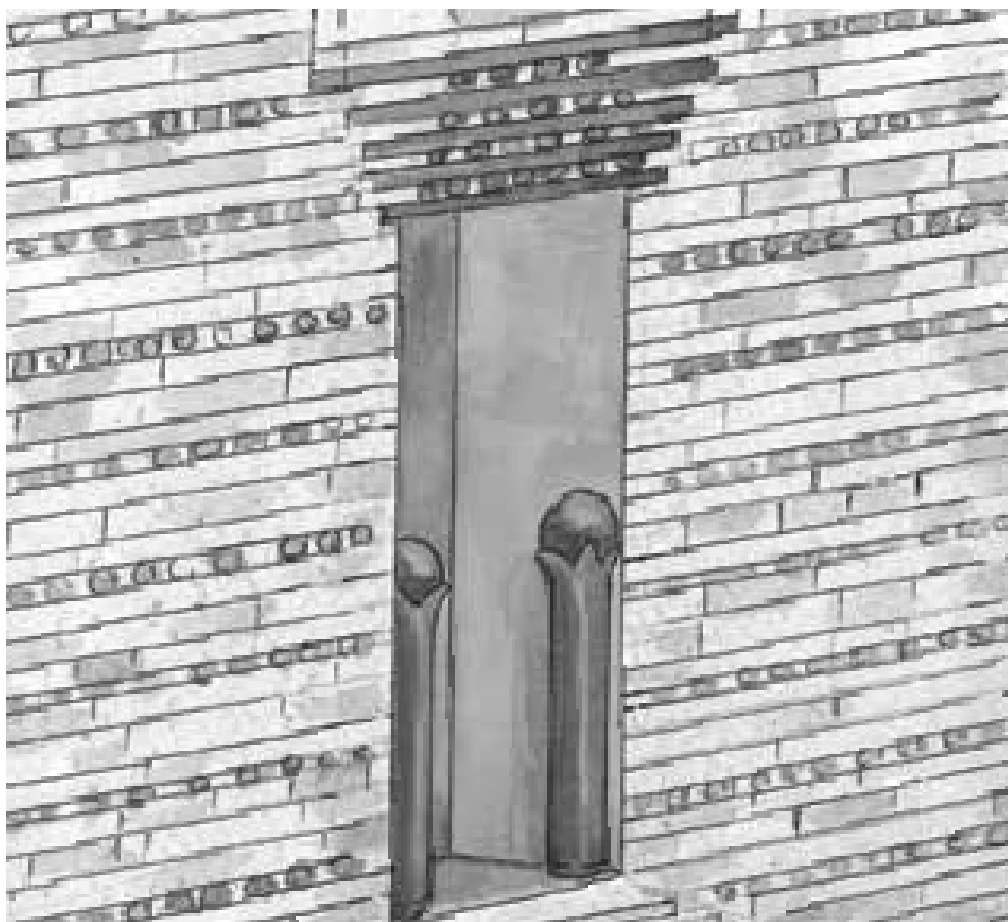
בסיום דברי המשנה המתארת את חמש האמלתראות נאמר: "ונדבך של אבנים היה בין כל אחת ואחת". אם תפקיד האמלתראות היה קישוט, ניתן להבין את הדברים היטב, כי באמת עומק הכותל הוא חמש אמות, אך רק בחלק המזרחי שלו (באמה המזרחית ביותר) הייתה משולבת קורת עץ ארוכה. ואם כן בבניית האבן היו כביכול חמישה חריצים (או תעלות) בצד מזרח, והן היו מרוחקות זו מזו בשיעור של נדבך אבן,⁵⁰ ולתוך אותם חריצי אבן הוכנסו הקורות. אולם אם תפקיד האמלתראות הוא לחיזוק, קשה להבין מה מקום יש לשילוב אבנים בין האמלתראות, שהרי אותן אבנים שמונחות על האמלתראות מכבידות עליהן, מבלי להביא שום תועלת בחיזוק הבניין.

ובאמת שאלה זו מתעצמת יותר אם אנו מניחים שלשיטת רש"י, כלונסאות של ארז היו משולבות בין אמלתרא לאמלתרא, ואם כן היה המקום פתוח ולא היו בו אבנים. ושמה באמת היו אבנים בין הכלונסאות, ותפקידן דווקא היה לנוי.

50 שמעתי כי היו חוקרים שטענו כי מבחינה הנדסית היה קושי ליצור פתח בגודל שכזה, אשר על גביו קיר גבוה, ומשום כך הוצרכו לבנות קשת מעל הפתח, ומכל מקום פתח האולם נראה כפתח בעל משקוף ישר, משום שאת הקשת הסתירו ממזרח אותן חמש מלתראות של מילת. מובן כי לפי גישה זו המלתראות לא היו משוקעות בתוך חריצים בקיר, כי באמת לא היה כותל ממזרח להם, על כל פנים לא באזור מרכז הקשת. על פי שיטה זו ניתן גם להבין את קיום נדבכי האבן בין הקורות, כאשר אנו יוצרים מתוך נקודת הנחה שגם הנדבכים אינם לצורך חיזוק אלא לצורך נוי, לכיסוי והסתרה של הקשת. מסתבר במקרה זה כי מדובר באבנים ארוכות אשר אחוזות בכותל האבן עצמו מצפון או מדרום לפתח, וקורת העץ תומכת בהן בשטח שמעל חלל הפתח כדי שלא תשברנה מכוח הכובד.

עליי לציין כי פרופ' יעקב גליק ז"ל שהיה מומחה גדול לענייני קונסטרוקציה, טען באוזני שאין צידוק בטענה ההנדסית הנ"ל וכי דווקא גובהו של הכותל שמעל הפתח, הוא זה שמאפשר בנייה של משקוף ישר, כי בקיר גבוה מוצק, ניתן לתאר את הכוחות הפועלים על אבני הבניין ככוחות הפועלים במבנה קשת, אף על פי שאין כאן קשת ממש. ורק במשקוף שמעליו אין קיר ממשי, יש צורך ליצור צורה ממשית של קשת (פרופ' גליק ז"ל היה מרצה בטכניון בתחום הקונסטרוקציה ושימש יועץ בתחום זה במנהרות הכותל. במסגרת תפקידו זה גם ליווה את הקמתו והחזקתו של דגם המקדש במנהרות הכותל).

אך נראה שכוונת המשנה אחרת: רק בנקודה שהונחו בה ראשי האמלתראות בצפון ובדרום, שם היה מרווח של נדבך אבן בין אמלתרא לאמלתרא. וכך נוצרו המרווחים בין האמלתראות, כך שניתן היה לשלב בתוך הבנייה שלהן את קצות כלונסאות הארז שבין קיר ההיכל לקיר האולם.

ציור של חזית ההיכל בבית ראשון. מעל כל שלושה נדבכי אבן קיים נדבך משולב בקורות עץ שקצוותיהן נראות כלפי חוץ. משקוף השער צוייר באופן דומה לזה שבבית שני. המשקוף בנוי מחמש אמלתראות של מילת מצפון לדרום, ובין האמלתראות נראים הקצוות של כלונסאות של ארז הבולטים מזרחה. נדבכי אבן מפרידים בין האמלתראות בקצוותיהם.

ה. הכניסה לפשפשים שבצידי פתח ההיכל

לפי המשנה, לפתח ההיכל היו שני פשפשין:

ושני פשפשין היו לו לשער הגדול: אחד בצפון ואחד בדרום. שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם, ועליו הוא מפורש על ידי יחזקאל, שנאמר (יחזקאל מ"ד, ב): "וַיֹּאמֶר אֵלַי ה' הַשְּׂעָר הַזֶּה סָגוּר יִהְיֶה לֹא יִפְתָּח וְאִישׁ לֹא יָבֹא בוֹ כִּי ה' אֶל־לִהִי יִשְׁרָאֵל כָּאֵל בוֹ וְיִהְיֶה סָגוּר".

נטל את המפתח ופתח את הפשפש ונכנס להתא ומהתא להיכל. רבי יהודה אומר: בתוך עוביו של כותל היה מהלך עד שנמצא עומד בין שני השערים, ופתח את החיצונות מבפנים ואת הפנימיות מבחוץ (מידות פ"ד מ"ב).

הפרשנים⁵¹ נטו להסביר שהפשפשים היו צמודים לתאים, כפי שנראה מלשון המשנה המתארת בדעת חכמים שהנכנס לפתוח את ההיכל היה נכנס מהפשפש הצפוני לתא.

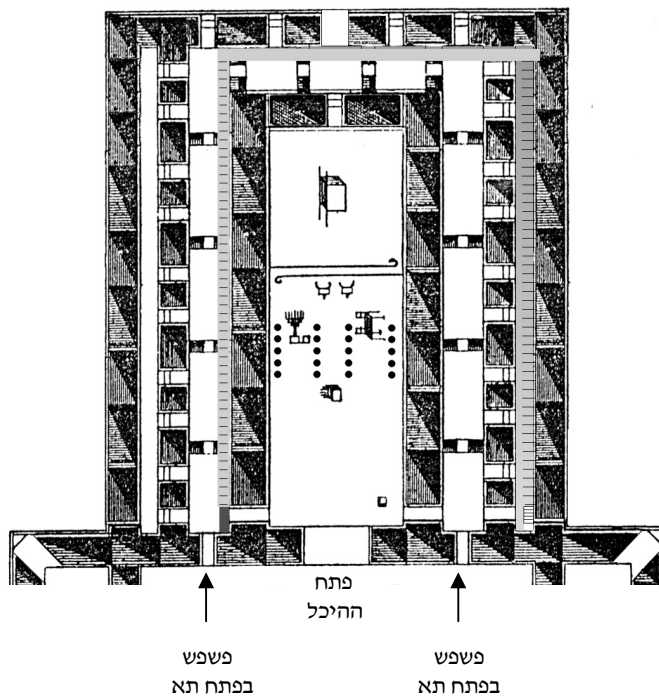
לשם הבנת הדברים נעיין בתיאור מידות ההיכל מצפון לדרום.

מן הצפון לדרום שבעים אמה... כותל התא חמש, והתא שש, כותל ההיכל שש, ותוכו עשרים אמה, כותל ההיכל שש, והתא שש, וכותל התא חמש (מידות פ"ד מ"ז).

מידותיו הפנימיות של ההיכל היו עשרים אמה. רוחב קירות ההיכל מצפון ומדרום היה שש אמות, ותאים הקיפו את הכתלים מצפון ומדרום. היות שרוחב פתח ההיכל הוא עשר אמות, נמצא שיש אחת עשרה אמה מכל צד בין מזוזת הפתח לבין התא הסמוך לו (חמש אמות מזוזת השער שכנגד חלל ההיכל ועוד שש אמות רוחב כותל ההיכל).

עולה מכאן שאם הפשפש הוא מול התא הרי שגם הוא נמצא בריחוק של לא פחות מאחת עשרה אמה ממזוזת הפתח (חלל התא הוא שש אמות, ואם נתאר פתח ברוחב ארבע אמות שנמצא באמצע חללו של התא, יש להוסיף אמה נוספת למרחק הנ"ל). מובן שהפשפשים עצמם נמצאים באולם, ואין להעלות על הדעת שקיימת מחיצה בין מקום הפשפשים לבין השער הגדול, שהרי המשנה אומרת במפורש כי שני פשפשים היו לשער הגדול, ואשר על כן לכאורה ברור שחלל האולם מצפון לדרום גדול מעשרים אמה, שהרי המרווח בין הפשפשים הוא שלושים ושתיים אמה לכל הפחות.

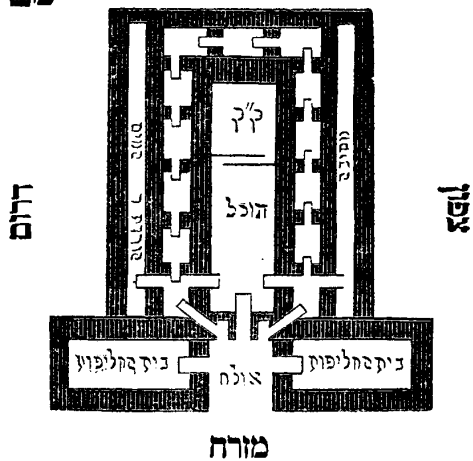
51 כך בתוספות יום טוב מידות פ"ד מ"ב: "שהפשפשין היו רחוקים מן השער הגדול, כדאמר בזו: 'נכנס לתא'". וכך בתפארת ישראל שם מ"ג, ועוד

שרטוט של ההיכל, התאים וחזית ההיכל (חזית האולם נחתכה מן השרטוט). בשרטוט זה המרחק בין פתחי התאים הוא שלושים ושתיים אמות

מערב

תבנית ק"ק והיכל ואולם וכדורי התאים כג' הצדדים לדעת רש"י ומיעתו ז"ל ומסיבה והורדת המים : ממ

לפי שיטת רש"י, שהאולם כולו (מצפון לדרום) אינו אלא עשרים אמה, מובן שהפשפשים אינם מרוחקים זה מזה בשיעור שלוששים ושתיים אמות. בספר עזרת כהנים (על משנתינו) פתר קושי זה על ידי ההנחה שלשיטת רש"י הפשפשים עמדו בקרנות האולם, והיו מעברים אלכסוניים בעובי הכתלים, שדרכם נכנסו לתאים. (ראה בתמונה משמאל). אסמכתא לכך מצא בדברי רש"י עצמו בפירושו למסכת בבא מציעא (לג ע"א), שם כתב: "אחד מן המפתחות הללו פותח פשפש הצפוני שאצל פתח ההיכל בקרן מזרחית צפונית של אולם והיכל", ולפי זה נראה שלדעתו היה מעבר אלכסוני מן האולם לפשפשים בתוך עובי כותלי ההיכל.

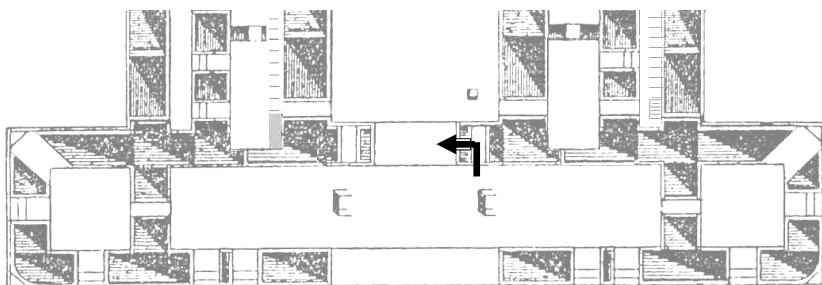
אך באמת אין זה ברור שזו כוונת רש"י. הלשון: "קרן מזרחית צפונית של אולם והיכל" טעונה הסבר. הפשפשים נמצאים בכותל המערבי של האולם, ולא בכותלו המזרחי, ורק כאשר מתייחסים להיכל, אכן מדובר בקרן צפון מזרחית. למעשה מדובר בפשפש שדרכו נכנסים לתא הצפון מזרחי. תא זה מתואר במשנה (פ"ד מ"ג) העוסקת בתאים ובפתחי התאים, ושם כתוב: "ובקרן מזרחית צפונית היו חמשה פתחים אחד לתא מן הימין ואחד לתא שעל גביו ואחד למסיבה ואחד לפשפש ואחד להיכל". לפי זה צריך לומר כי כוונת רש"י היא: "אחד מן המפתחות הללו פותח פשפש הצפוני שאצל פתח ההיכל [בתא ש]בקרן מזרחית צפונית של אולם והיכל".⁵²

אלא שבאמת כל ההנחה שהפשפשים נמצאים אצל התאים עצמם, אינה תואמת את פשטות לשון המשנה, אשר ממנה עולה כי הפשפשים הם חלק ממערכת השער הגדול של ההיכל והם סמוכים לפתח הגדול עצמו (וזאת ללא שום קשר לשאלה מה היה באמת אורכו של האולם מצפון לדרום). בדרך זו יש לומר שאכן אין מעבר ישיר מהפשפש לתא, אלא שהכווהן שאותו מתארת המשנה בעת כניסתו לתא, היה מהלך בתוך עוביו של הכותל מן הפשפש לתא.

תיאור שכזה מופיע במשנה בדעת רבי יהודה אשר אמר: "בתוך עוביו של כותל היה מהלך עד שנמצא עומד בין שני השערים". ברור כי לדעת רבי יהודה נמצא הפשפש בסמיכות לפתח הגדול, מן הסתם בתוך חמש האמות של המזוזה הצפונית (אף אם נניח שהאולם היה גדול, ואורכו מצפון לדרום היה יותר מעשרים אמה). אך אחרי שהיך בעוביו של כותל ממזרח למערב בכדי מחצית עוביו של הכותל, פנה

⁵² יש לציין כי לפי שיטת רש"י התאים נמשכו מזרחה, מצפון ומדרום לאולם, וכמו שכתב במפורש בבבא מציעא שם: "ואחד פותח כיון - לאחר שנכנס בזה ובא לו לתא אשר על פני אחת עשרה אמה של אולם וקצת מן ההיכל".

שמאלה (דרומה) בתוך מעבר מיוחד, שהיה בעוביו של הכותל, וכך היה מהלך עד שהגיע לחלל הפתח של השער הגדול. ניתן לתאר תיאור דומה גם בדעת חכמים, ולהניח כי אין כל מחלוקת באשר למקומו של הפשפש, וכי גם לדעת חכמים היה

הפשפש סמוך לשער הגדול, אלא שבזאת נחלקו חכמים ורבי יהודה, שלדעת רבי יהודה הנכנס לפשפש מכיוון מזרח לכיוון מערב, היה פונה שמאלה (דרומה), בעוד אשר לדעת חכמים, היה הכהן פונה ימינה (צפונה), ומהלך בתוך עוביו של כותל עד שהוא מגיע לפשפש הצפוני.⁵³

53 פתח דלתות ההיכל לפי רבי יהודה מסומנת בקו שחור עבה. נכנסים לפשפש ופונים לשמאל ומגיעים לחלל שבין שתי הדלתות.

המוצא האחרת של דרכו, וגם לפי הדעה שלשיטת רש"י הפשפש הוא בקרן ומהלך ממנו באלכסון, ברור כי בתוך עוביו של כותל הוא מהלך. וכבר אמרה המשנה במפורש כי היה לתא הצפון מזרחי היה פתח אל הפשפש, וכוונת הדברים היא שלאותו תא היה פתח דרומי לתוך עוביו של הכותל המזרחי של ההיכל, אשר ממנו הגיעו לפשפש, שהוא למעשה פתח מזרחי בכותל המזרחי של ההיכל.

אך בדברי רבי יהודה יש חידוש גדול, כי עצם קיומו של מעבר בתוך עוביו של כותל בין הפשפש ובין חלל הפתח הגדול לא הוזכר בשום מקום אחר. ותורף דברי רבי יהודה הוא, שלא היה מהלך מן הפשפש לתא, אלא היה נשאר בתוך עוביו של כותל ומהלך רק בתוך עוביו של כותל, עד שהוא מגיע לפתח עצמו, מבלי לעבור דרך התא ודרך ההיכל עצמו מבפנים.

היותם של הפשפשים סמוכים לפתח הגדול, בתוך הכותל המזרחי של ההיכל, יכולה להסביר עניין אחר הקשור לפשפשים.

המשניות בתמיד (פ"ג מ"ז) ובמידות (פ"ד מ"ב) מתארות את הפשפשים וקובעות את מעמדו של השער הדרומי. במשנה נאמר על כך:

ושני פשפשין היו לו לשער הגדול: אחד בצפון ואחד בדרום. שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם, ועליו הוא מפורש על ידי יחזקאל, שנאמר (יחזקאל מ"ד, ב): "וַיֹּאמֶר אֵלַי ה' הַשֹּׁעַר הַזֶּה סָגוּר יְהִי לֹא יִפְתָּח וְאִישׁ לֹא יָבֹא בוֹ כִּי ה' אֶל-לְהִי יִשְׂרָאֵל בָּא בוֹ וְיְהִי סָגוּר".

מוזר לחשוב שמדובר בפשפש שמוביל אל עבר תא, ולא אל עבר ההיכל עצמו.

במקראות ביחזקאל שם (פסוקים א-ג) נאמר:

וַיֵּשֶׁב אֵתִי דְרָךְ שֹׁעַר הַמִּקְדָּשׁ הַחִיצוֹן הַפְּנִיָּה קְדִים וְהוּא סָגוּר. וַיֹּאמֶר אֵלַי ה' הַשֹּׁעַר הַזֶּה סָגוּר יְהִי לֹא יִפְתָּח וְאִישׁ לֹא יָבֹא בוֹ כִּי ה' אֶל-לְהִי יִשְׂרָאֵל בָּא בוֹ וְיְהִי סָגוּר. אֵת הַנְּשִׂיא נְשִׂיא הוּא יֵשֶׁב בוֹ לְאֹכֵל לֶחֶם לִפְנֵי ה' מִדְּרָךְ אֶלֶם הַשֹּׁעַר יָבֹא וּמִדְּרָכּוֹ יֵצֵא

פתיחת דלתות ההיכל לפי חכמים מסומנת בקו שחור עבה. נכנסים לפשפש ופונים לימין וכך דרך עובי הכותל מגיעים לתא ומן התא להיכל.

(מ"ד, א-ג).

הפסוק הראשון מתאר לכאורה את השער הראשי של המקדש, ולא את אחד הפשפשים. אלא שהדבר אינו ניתן להיאמר, שהרי בפסוק השני נאמר במפורש שהשער יהיה סגור, וזה לא ייתכן כאשר מדובר על שער ההיכל, אשר רק בהיותו פתוח ניתן להקריב קרבנות (זבחים נה ע"ב), ומכאן שמדובר על שער מזרחי אחר של המקדש עצמו. אך על כל פנים מובן שלא מדובר בשער של תא, כי זה אינו במשמעות הפסוק כלל. קבלת חז"ל היא שמדובר על הפשפש הדרומי שהוא הפשפש השמאלי

למי שמסתכל מן החוץ (מן המזרח) אל חזית ההיכל, אך כאשר מתייחסים אל הקב"ה כאילו הוא כביכול יושב בהיכל, שער זה נמצא בימינו.⁵⁴

פסוק ג' מתאר את המלך המשיח,⁵⁵ שניתנה לו הרשות לשבת בעזרה (ככל מלכי בית דוד),⁵⁶ ולא עוד אלא שמקום ישיבתו הוא בחלל השער שאיש לא יבוא בו (כלומר לא ייכנס למקדש דרכו), והוא נכנס לשער זה דרך האולם.⁵⁷

דומה כי לישיבתו של המלך המשיח דווקא בחלל הפשפש הדרומי יש למצוא רמז בפסוק בתהילים (ק"י, א): "לְדָוִד מְזִמּוֹר נָאִם ה' לְאֲדֹנָי שֵׁב לְיָמֵינִי עַד אֲשִׁית אֵיבֶיךָ הַדָּם לְרִגְלֶיךָ". על פסוק זה נאמר במדרש תהילים (י"ח): "ר' יודן בשם ר' חמא אומר לעתיד לבא הקב"ה מושיב למלך המשיח על ימינו, [שנאמר] נאם ה' לאדוני שב לימיני".

ועדיין עצם הדבר שכניסת השכינה לבית אינה דרך השער המרכזי אלא דרך הפשפש הדרומי מצריכה הסבר. ובש"ת הרמ"ע מפאנו (סי' ג) השווה בין כניסת השכינה לבית, לבין כניסת כהן גדול לקודש הקודשים בבית שני, כפי שהיא מתוארת במסכת יומא (נב ע"ב). בבית שני היו שתי פרוכות לקודש הקודשים, החיצונה פרופה מן הדרום (כלומר אינה מגעת עד סוף הכותל, אלא כפופה לאחריה, ויוצרת פתח מעבר לחלל שבין שתי הפרוכות), והפנימית פרופה מן הצפון. אשר על כן כניסת הכהן הגדול היא תחילה דרך הדרום, ואחרי כניסתו לחלל שבין שתי הפרוכות הוא פונה צפונה, ונכנס מן הצפון. ולפי דעתו של הרמ"ע מפאנו, זה סדר כניסת השכינה לבית בבית שני.

54 הסתכלות מסוג זה קיימת הלכה למעשה בדברי הרמ"א בשולחן ערוך אורח חיים צ"ז, ב, לגבי הכריעות שבסוף תפילת שמונה עשרה, ושם נאמר: "כשפוסע שלשה פסיעות, האדם מרחיק עצמו ממקום תפלתו והוא כנגד השכינה, ולפיכך נותן שלום לשמאלו שאז הוא כנגד ימינו של הקב"ה".

55 רש"י עצמו ביחזקאל מ"ה י"ז כתב שכל נשיא האמור בעניין הוא הכהן הגדול (ופתח במילים: "אומר אני". וכבר צוין שזה אינו אפשרי אלא אם כן נניח שגם כהן גדול מותר לשבת בעזרה, ולא רק מלכי בית דוד. אלא שבהמשך כתב ששמע משמו של רבי מנחם, שהנשיא האמור בפרשה הוא מלך, וכך נקטו כל המפרשים האחרים.

56 יומא כה ע"א ועוד.

57 האולם בבניין יחזקאל הוא באורך של עשרים אמה בלבד, וגם מזה ניתן להוכיח שפשפש זה אינו נמצא במרחק של אחת עשרה אמה ויותר מן הפתח המרכזי, וכפי התפיסה שהוצגה תחילה.

והיא כניסה שבצנעה, אשר בה דווקא לצפון יש חשיבות גדולה יותר (שהרי דרכו נכנס הכוהן לקודש הקודשים), אך תחילתה של כניסה זו היא מן הדרום. וכך כתב שם:

וכן מדתנן ביומא נ"ב ע"ב גבי שתי פרוכות החיצונה פרופה מן הדרום והפנימית מן הצפון למדנו דצפון עדיף לדברים שבצנעא, שמשם כהן גדול נכנס לקדש הקדשים לעבודות הפנימיות של יום הכפורים, וכן פשפש הצפוני משם היו נכנסים לפתיחת דלתות ההיכל כדתנן במסכת מדות, כי למה שהיתה מגורה חביבה ביותר ועוד שפריפה חיצונה מן הדרום הן הנה היו גרמא אל הפשפש הדרומי⁵⁸ כי אלקי ישראל בא בו בבנין הבית השני להחזיר שכירתו לציון, שהיה כבוד שכינה מתעלם ומתחבא והיה סגור ומשהגיע כבוד שכינה לפריפת הצפון,⁵⁹ וכהן גדול הכי נמי שמשם נכנסין לבית קדש הקדשים, פנה אל בין הבדים דרך ימין המזרח של יצירת האדם, כדרך שאנו בני ברית כותבים.

בהמשך הדברים כתב אודות בית ראשון:

כי אמנם בבית אשר בנה שלמה נגלה כבוד ה' להדיא אל פתח ההיכל לעיני כל ישראל, ומשם היה מדלג על מזבח הזהב ליכנס אל בין הבדים דרך פתח הדביר שלא היתה שם אלא פרוכת אחת ולא היתה פרופה.

מתוך הדברים עולה (אם כי הדבר לא נאמר במפורש), שגם בבניין העתיד (ולא רק בבית שני) סדר הדברים של התגלות השכינה וחזרתה אל הבית מתחיל בצנעה, וזאת משום שהבית עתיד להיבנות אחרי תקופת גלות. וכאילו רמז כאן לגאולה טיפין טיפין. ובזה הייתה עדיפות למקדש שלמה, אפילו ביחס לבניין העתיד.

58 כוונתו לומר כי היותה של הפריפה של הפרוכת החיצונה בצד דרום, היא זו שגורמת לכך שגם כניסת השכינה לבית הייתה דרך הפשפש הדרומי, שכפי הנראה מכוון כנגדה (גם מכאן יש להוכיח באופן ישיר שהפשפש הדרומי נמצא בקיר המזרחי של ההיכל, ואיננו מכוון כנגד התאים).

59 המשפט נראה חסר. וכוונתו לומר: "ומשהגיע כבוד השכינה לפריפת צפון, [נכנסה לקודש הקודשים, ושבה למקומה]".